

Fig. 1. Herregården Rysensteen med Bøvling Kirke, set fra nordvest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Herrenhaus Rysensteen mit Bøvling Kirke, Nordwestansicht.*

BØVLING KIRKE

SKOVBORG HERRED

Bøvling Slot (»castrum Bøflingæ«)¹ var i middelalderen administrativt centrum for den gejstlige jurisdiktion af Ribe Stifts nordlige del og blev ofte forlenet til Ribebispernes slægtninge. Efter reformationen var slottet sæde for kronens administration af Bøvling Len indtil 1671, da de ny dannede Lundenæs og Bøvling amter fik fælles amtmand og styredes fra Lundenæs (Skjern Sogn). Selve slottet var dog allerede 1664 blevet tilskødet Henrik Ruse (Rüsensteen), Frederik III's ledende fæstningsingeniør.²

Bøvling Sogn (»parochia Bøuelingh«) er tidligst nævnt 1347, da biskop Peder i Ribe i forbindelse med stiftelse af en daglig messe for sig selv og sine efterfølgere overdrog gods herfra til bispestolen.³ I Pdbe Oldemoders kirkeliste (o. 1350) ansattes kirken (»Byflingh«) til 5 sk. sølv.⁴ 1460 nævnes den daværende sognepræst, der var søn af lensmanden på Bøvling, Oluf Nielsson (Liljesparre).⁵ 1556 pålagdes det lensmanden, nu Niels Kjeldsen Juel, at udlægge en præstegård til pastoratet, der også omfattede Flynder Kirke, samt en tredjedel af begge sognes tiende. Som årsag fremhævedes det, at præsten, der på dette tidspunkt

underholdtes af lensmanden, var blevet forsømt ved en tidligere fordeling.⁶ 1633-35 fik præstekaldet yderligere tillagt gods 'for præstegårdens ringheds skyld', bl.a. et bol som erstatning for noget korn, der tidligere ydedes til gengæld for en fredagsprædiken.⁷

Fra kronen indgik kirken 1671 i det af Henrik Ruse oprettede baroni, Rysensteen, der fra 1679 ejedes af slægten Juul (Juul-Rysensteen eller Juel af Rysensteen, jf også s. 849 f.).⁸ Sammen med Bislev Kirke (Hornum Hrd., Ålborg Amt) ved slægtens andet hovedsæde, Lundbæk, fungerede kirken i 1700-tallet som gravkirke for medlemmer af denne kreds.⁹ Efter baroniets ophævelse og bortsalg 1799 til Ulrik Christian von Schmidten til Urup fulgte kirken hovedgården Rysensteen, der 1809 erhvervedes af Peder A. Høeg til Rammegård, dog uden kaldsretten, som tilhørte kongen.¹⁰ 1815 påbegyndtes bortsalget af kirketienderne til sognemændene, men først 1832 var salget helt gennemført. 1. okt. 1935 overgik kirken til selveje.¹¹

Bøvling har i hvert fald siden 1556 (jf. ovf.) haft Flynder Kirke som anneks. 1874 dannedes en

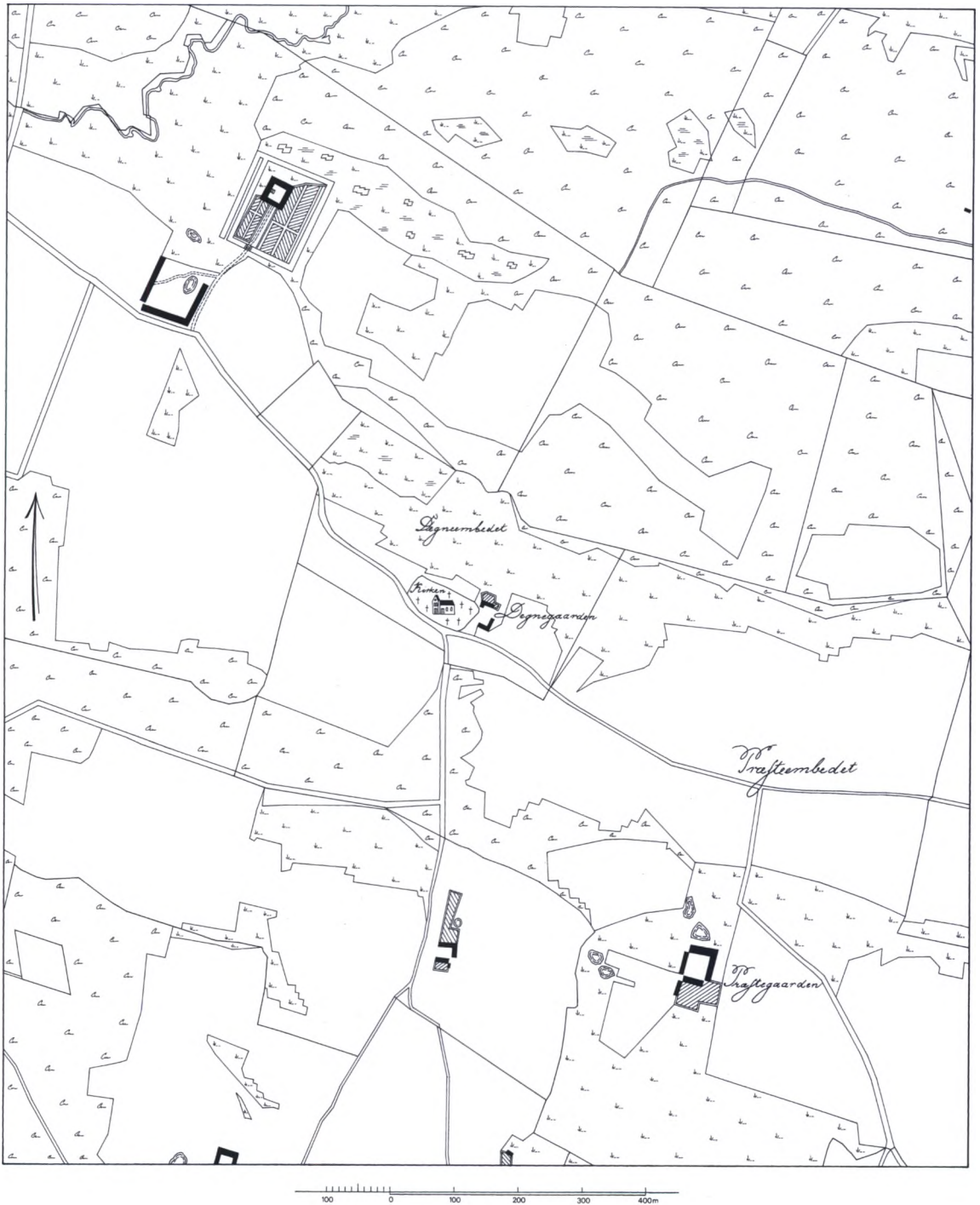

Fig. 2. Matrikelkort 1:10.000 sammenstykket af kort over Rysensteen hovedgårds jorder, målt 1804 af F. Berg og kort over nordre del af Bøvling sogn, målt af N. Juel 1818. Omtegnet 1866-67. Sammentegnet af Jørgen Wichmann.

- Katasterkarte 1:10.000 zusammengesetzt aus Karten über die Grundstücke von Rysensteen Haupthof, vermessen von F. Berg, 1804 und Karte über den nördlichen Teil der Gemeinde Bøvling, vermessen von N. Juel, 1818. Umgezeichnet 1866-67. Zusammengezeichnet von Jørgen Wichmann.

Fig. 3. Kirken og kirkegården, set fra sydvest. Tegning, signeret af Ferdinand Richardt 1867. — *Südwestansicht der Kirche und des Friedhofs. Zeichnung von Ferdinand Richardt, 1867.*

grundtvigsk valgmenighed, som året efter opførte Marie Kirke i Bøvlingbjerg (s. 863).

Ifølge flere *sagn* skal kirken have været hjem søgt af spøgelser. Et af disse beretter om en karl, der så lys i kirken ved nattetide. Da han gik ind i kirken, blev han imidlertid væltet omkuld og havnede i noget dynd mellem kirken og landsbyen. Den følgende aften blev han igen plaget. Præsten hjalp manden af med spøgelserne, idet dog spøgelserne betingede sig, at han for fremtiden skulle holde sig fra at komme vest for kirken efter solnedgang. Nogle år senere var manden på vej hjem fra en rejse vestpå. Han kom sent af sted og befandt sig mellem kirken og Bøvling, da solen gik ned. Han blev fundet død dagen efter. Et andet *sagn* beretter om en præst, der ikke kunne finde hvile i graven, fordi han i en strid om jord havde bedraget ved at fylde præstegårdsjord i støvlerne og svoret på at stå på egen jord, hvorved han blev tilkendt jordstykket.¹²

Kirken ligger ensomt i det store sogns nordvestre del ved landevejen mellem Bækmarksbro og Rammedige. Sognets eneste bymæssige bebyg-

gelse, Bøvlingbjerg, ligger sydøst for kirken på en morænebakke, og i den modsatte retning, ikke langt fra kirken, knejser herregården Rysenstein i det flade landskab på toppen af den middelalderlige Bøvling Slotsbanke (jf. fig. 1). Umiddelbart øst for kirken ligger en landbrugsejendom, 'Kirkegården', som står på den gamle degnegårds og skoles jord (jf. fig. 2), og syd for landvejen mellem kirken og Bøvlingbjerg findes præstegården fra o. 1925, som afløste en firlænget gård af bindingsværk (jf. fig. 2).¹³

Kirkegården synes at have bevaret gamle grænser mod nord og vest, mens den 1930 er udvidet mod sydøst frem til landevejen (fig. 4). Herved indlemmedes et trekantet areal, der 1881 var afhændet til Degnegårdens ejer i forbindelse med nedlæggelsen af den gamle vej langs kirkegårdens sydside (jf. fig. 2 og 3) og etablering af den nye, retlinjede landevej.

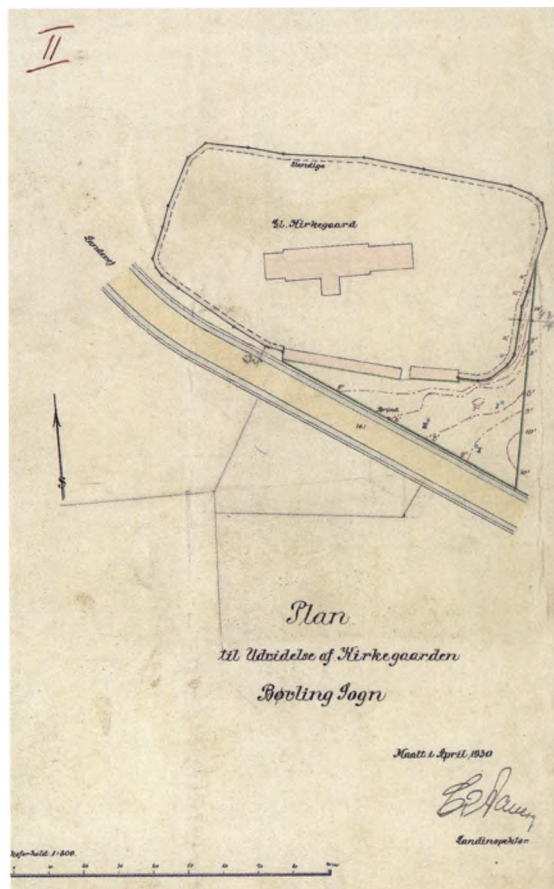

Fig. 4. Plan til udvidelse af kirkegården, målt april 1930 (s. 815). Bøvling Lokalkrav. — *Plan zur Erweiterung des Friedhofs.*

En *annekskirkegård* på den anden side af landevejen er projekteret af landinspektør Baumgarten Olsen, Lemvig, i slutningen af 1940'erne og taget i brug 1950.¹⁴

Hegn og indgange. Den gamle kirkegård hegnes af kampestensdiger, der mod sydøst er fornyet i forbindelse med udvidelsen og efterfølgende yderligere reguleret.¹⁵ Disse retlinjede diger er for det østres vedkommende jorddækket og græsbevokset, i modsætning til de øvrige, som kantes af buske og træer (eg, røn og elm). Kampestensdigerne, som har gammel hævde og tidligst nævnes 1635, da en karl oplagde græstørv ('share'),¹⁶ er opbygget med store sokkelsten, hvorover jordfylden fastholdes af små sten. Ydersiden af norddigeret er græsklædt.

Kirkegården har tre nyere indgange, af hvilke den søndre mod landevejen er ændret 1962 og tjener som hovedindgang med køreport og fodgængerlåde, som lukkes af sortmalede jernfløje, ophængt i jernstolper.¹⁷ Mod øst en fodgængerlåde med galvaniserede jernfløje. Ældst, muligvis fra 1882 (se ndf.), er den vestre fodgængerlåde, der lukkes af en hvidmalet tremmelåde, ophængt i murede, hvidtede piller med lav, pyramideformet afdækning.

†*Indgange.* Allerede i 1600-tallet havde kirkegården ifølge de ældst bevarede regnskaber tre indgange (stetter) mod øst, syd og vest.¹⁶ De var som vanligt på egnen formet som murede portaler, hvis åbninger antagelig var fladbuede. Afdækningen var små blytækkede sadeltage, evt. prydet af en lille brandstang på gavlene, som det fremgår, da kirkeværgen 1647 købte egetræ til 'spir' på den østre stætte. Et mere detaljeret billede af kirkegårdsportalerne giver regnskabet for 1635, da den søndre port fornyedes fra grunden af, mens de to øvrige repareredes. Arbejdet udførtes af to murere og en kalkslager foruden en tømrer og en blytækker. Murerne var på kost i 18 dage, tømreren fire, og efter endt arbejde kørtes murerne videre til Harboøre Kirke, mens blytækkeren fik befordring til Lemvig. Af det specificerede materialeforbrug fremgår endvidere, at man bl.a. købte 1150 'gode, store velbrændte sten' hos Peder Lang i Lemvig foruden egetræ til afdækningens bjælker, spær og brædder samt tre skippund bly til sydportalens afdækning. Endelig købtes egetræ til de drejelige kors, som opsattes i den søndre og østre stætte, og to år senere gav fire sognemænd jern til en *†kirkerist* i den søndre indgang, mens den tidligere præst, Christen Christensen og en række navngivne sognefolk i 1641 bidrog med materialer og arbejds løn til risten i østre stætte.

Den vestre indgang mod Rysensteen omfattede både fodgængerlåde og køreport, idet en ny fløj af tjærede planker til porten betaltes 1645, mens kirkeværgen 1650 afregnede for et trækors til den vestre stætte. Den ovf. beskrevne situation var endnu gældende 1867 (jf. fig. 3); dog ses, at østindgangen var skåret ned og stod som to piller med pyramideformet afdækning.

Fig. 5. Kirken, set fra sydøst. Foto o. 1900. Kgl. Bibl.-Südostansicht der Kirche.

Muligvis rummede de rester af den gamle stætte; men 1879 ønskedes pillerne ommuret.¹⁸ Også søndre låge og den vestre hovedindgang, hvis køreport 1869 omtaltes som 'ligporten', er på et tidspunkt ændret på tilsvarende vis. 1882 skulle pillerne begge steder således nedtages og nyopføres i samme form som den østre låge. Vestindgangen fremstod herefter og endnu i første del af 1900-tallet i denne skikkelse,¹⁹ men efter hovedindgangens nye placering står nu kun fodgængerlågen tilbage.

Anneksskirkegården hegnes mod landevejen og på østsiden af fagdelte rødstensmure, der står i blank mur og afdækkes af Hasleklinter; på de to øvrige sider afløses de af kampestensdiger. Hovedindgangen i nord mod landvejen udgøres af køreport og fodgængerlåge, begge med sortmalede jernfløje, ophængt i korsprydede piller. En fodgængerlåge i øst, som betjener en her anlagt parkeringsplads, har fløje af galvaniseret jern.

Bygninger m.m. på kirkegårdene. På den gamle kirkegård, nord for kirken langs diget, står en

langstrakt, hvidkalket og teglhængt *graverbygning* med toilet, fyrrum, kontor samt redskabs- og maskinrum. Den er oprindelig opført 1967 i forbindelse med fornyelsen af kirkens varmeanlæg (arkitekterne Poul Hansen & Ib Lydholm, Thisted), men er 2001 forlænget mod vest med øget plads til graverens maskinpark og kontor (arkitekterne Poulsen & Terkildsen, Thisted).

På anneksskirkegårdens søndre del er 1972 opført et *ligkapel* med tilhørende toilet (arkitekterne Poul Hansen & Ib Lydholm, Thisted). Den utraditionelle rødstensbygning har sydvendt skråtag, hængt med vingetegl.

Forsvundne er nogle *†kørestalde* fra nyere tid. Den ældste fra o. 1905 lå op til det søndre kirkegårdsdige (jf. fig. 4), men fjernedes i forbindelse med udvidelsen o. 1930 og afløstes herefter af en større stald, opført ved landevejens sydside. Den blev nedrevet i forbindelse med anlæggelsen af anneksskirkegården og erstattet af en mindre øst herfor.²⁰ Denne tredje kørestald forsvandt ved tiden for ligkappellets opførelse 1972.

Fig. 6. Kirken set fra sydøst. Foto Hugo Johannsen 2007. *Südostansicht der Kirche.*

Beplantning m.m. Kirkegården var 1862 hverken planeret eller beplantet (jf. fig. 3), og først 1904 ønskedes beplantning langs med diget sideløbende med en regulering gennem udstikning afgangene.¹⁸ Det flade landskab, kun fire-fem kilometer fra Vesterhavet, har dog givet vestenvinden og dens følgesvende, sandflugt og salt, frit spillerum og betinget en kraftig nedslidning af træer og buske. Netop for at afbøde vindens virkninger blev den vestligste og hidtil ubenyttede del af annekskirkegården beplantet med nåletræer og seljerøn inden for det søndre dige. Yderligere har man gennem etablering af et læhegn på et 1990 tilkøbt areal vest for den nye kirkegård yderligere søgt at begrænse skadevirkningerne. Beplantningen på den gamle kirkegård udgøres nu mod syd af skrantende elmetræer, men er inden for norddiget fornyet o. 2000 med eg og røn. Af nyere dato er ligeledes en lindeallé, der

markerer stien fra østlågen til kirken. Et markant indslag i kirkegårdens bevoksning er endelig et par klippede bøgekuber over ældre gravsteder syd for kirken.

BYGNING

Kirkens kerne er en romansk kvaderstensbygning, hvis kor og skib blev forlænget i senmiddelalderen, da man ydermere fjøede et tårn til det forlængede skib og opførte et våbenhus ud for syddøren. Ifølge dendrokronologiske undersøgelser af tagværkerne (s. 829) stod korforlængelsen færdig 1483-95, mens skibets vestforlængelse er kommet under tag 1510-25. Først herefter har man rejst tårnet, hvis klokke fra 1491 (s. 847), således må være overført fra en stabel, såfremt den er støbt til kirken. Orienteringen er omtrent solret.

Det oprindelige anlægs samlede længde andrager mindst 23 m, men kan ikke bestemmes med fuld sikkerhed, da hjørnekvadrene er udflyttet

ved forlængelserne. Kirken er som vanligt opført fra øst mod vest, og et byggestop iagttages på skibets nordmur ca. 2,7 m vest for hjørnet, hvor skiftegangen brydes, og murværket springer lidt frem (jf. fig. 7).

Materiale og teknik. Bygningen er opført af veltildannede granitkvadre, heriblandt adskillige overfalsede, bestemt til stilladsbomme. Murene udgår fra en to skifter høj skråkantsokkel, der for det nedre skiftes vedkommende nu er jorddækket.²¹ Begge afsnit har samme højde, men omfatter kun 11 skifter i skibet mod 12 i koret. Sidstnævnte har dog kun mod nord bevaret sin kvadersætning i fuld højde, mens sydsidens øvre del er ommuret med tegl, muligvis allerede i forbindelse med østudvidelsen. Både korets nordside og skibets mure præges af gentagne omsætninger og heraf følgende afbrydelser af gennemløbende skifter, ligesom den gængse tendens til skifternes regelmæssige højdereduktion fra sokkel til murkrone nu kun stedvis lader sig påvise. Bagmurene, som dækkes af tykt pudslag, er sat af marksten, der i skibets østre taggavl (jf. fig. 20), som står i blank mur, overvejende ses lagt i regelmæssige skifter af 'havsten' (flint).²²

Døre og vinduer. Af skibets to døre er den søndre fortsat i brug, om end stærkt ændret, mens den nordre er tilmuret. Denne fremtræder som en retkantet dør (fig. 12), der udvendig overdækkes

Fig. 7. Udsnit af skibets nordside, set mod østhjørnet og let fremspringende murværk indtil byggestop (s. 819). Foto Hugo Johannsen 2007. — *Ausschnitt von der Nordseite des Schiffes, gegen die Ostecke und leicht vorspringendes Mauerwerk bis zum Baustop.*

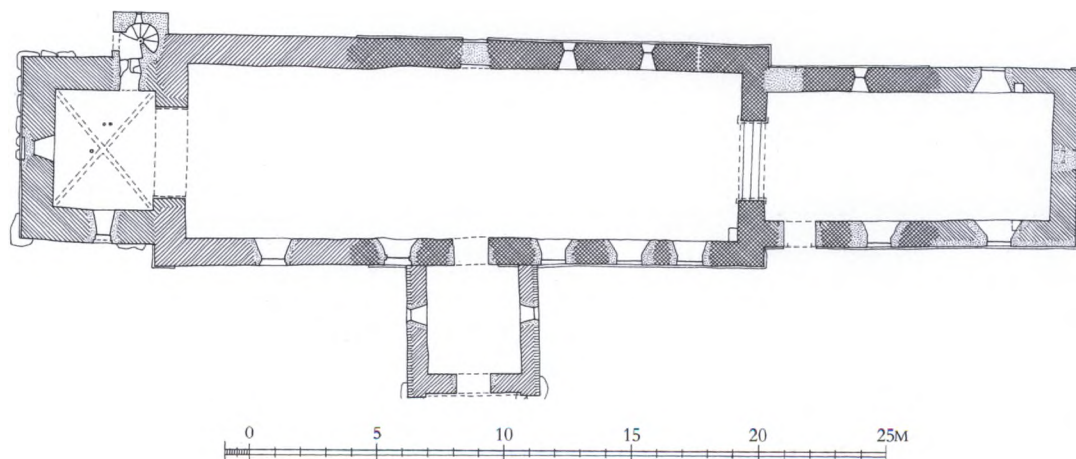
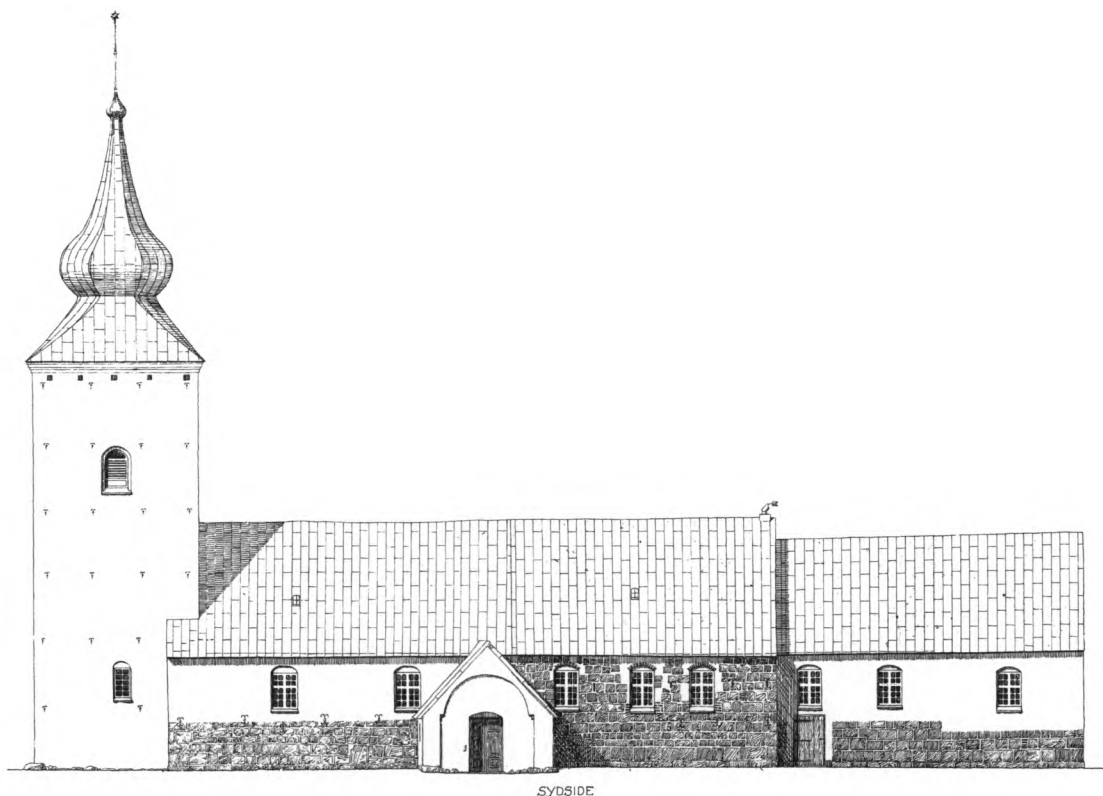
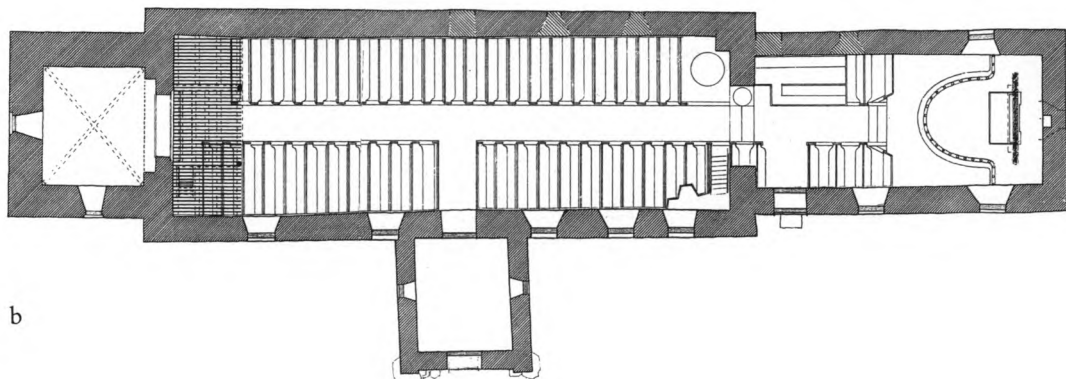

Fig. 8. Plan 1:300. Målt af John Bennetzen 1996, suppleret og tegnet af Thomas Bertelsen 2007. - *Grundriß.*

a

Fig. 9a-g. Opmåling 1915 ved Søren Lemche, målt og tegnet af Petersen Gundstrup. 1:300. a. Facade mod syd. b. Plan. c. Længdesnit mod nord. d. Tværsnit i skib mod vest. e. Facade mod øst. f. Tværsnit i kor mod øst. g. Tværsnit i skib mod øst. — a. *Front gegen Süden*. b. *Grundriß*. c. *Längsschnitt gegen Norden*. d. *Querschnitt im Schiff gegen Westen*. e. *Front gegen Osten*. f. *Querschnitt im Chor gegen Osten*. g. *Querschnitt im Schiff gegen Osten*.

b

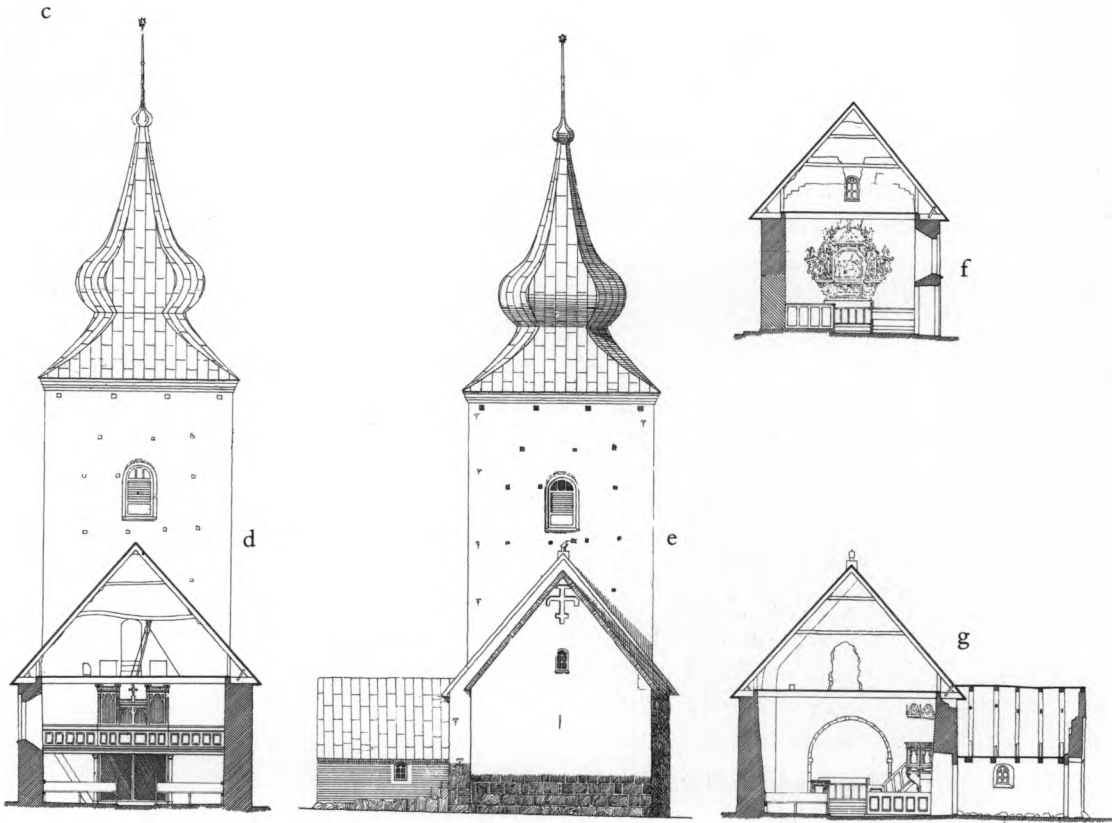
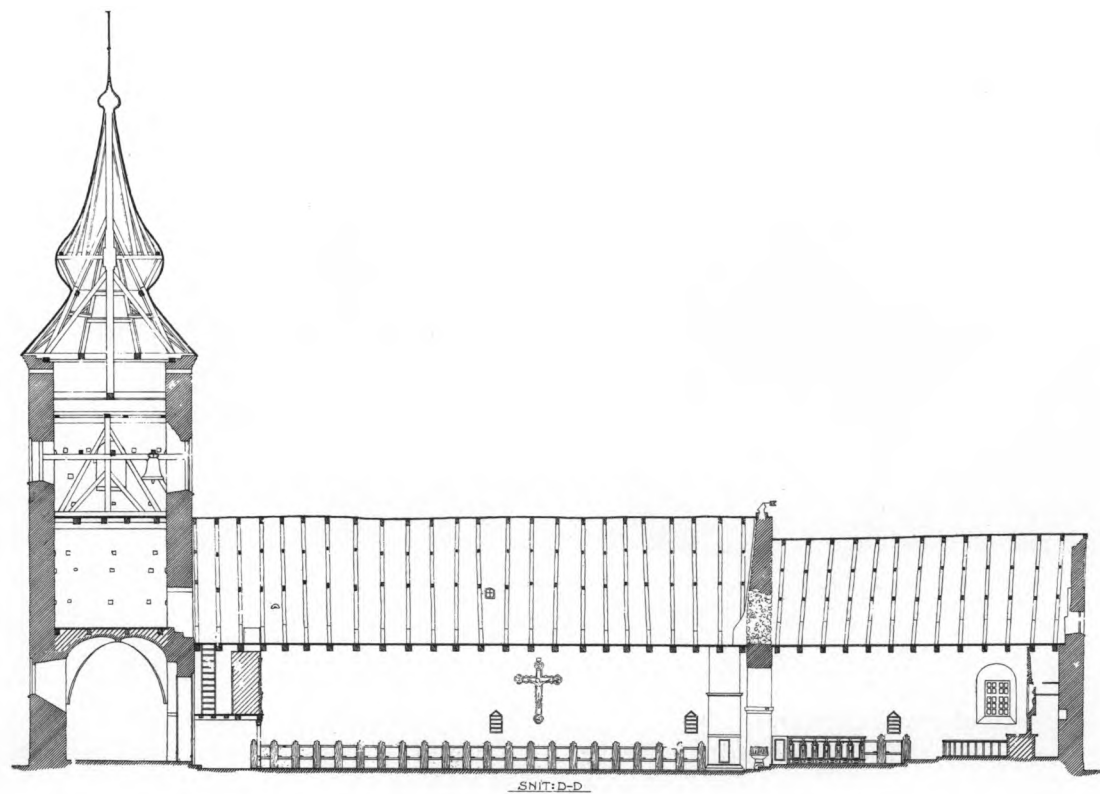

Fig. 10 a-b. *Kapitæl fra søjleportal (s. 822). I NM. Foto Arnold Mikkelsen 2007 - Kapitell von Säulenportal.

af en monolit, mens den indre, ca. 120 cm brede niche er sat af granitkvadre.

Den søndre er ligeledes rektantet, men helt omdannet. Fundet på kirtegården af to * kapitæler af granit (fig. 10a-b, 11), som 1918 skænktes til Nationalmuseet (inv.nr. D9620-21), antyder, at den før ændringen har været fremhævet med et par søjler. Der er ganske vist hverken bevaret søjleskafter eller baser, men det er tydeligt, at soklen er afbrudt ca. 40 cm øst for den nuværende ydre åbning (jf. fig. 56), ligesom kvaderstensmuren

Fig. 11. *Kapitæl fra søjleportal (s. 822). I NM. - Kapitell von Säulenportal.

mod våbenhusloftet over dørstedet er omsat inden våbenhusets opførelse.²³

De to terningformede kapitæler kendetegnes af nedhængende skjolde, som dels prydes af perlesnore omkring symmetriske bladornamenter med fligede akantusblade, dels står glatte. Kapitælerne afviger dog indbyrdes noget i både udsmykning og dimensioner,²⁴ hvorfor de muligvis er 'lagervarer' fra en af de store byggepladser i Ribe, Viborg og Vestervig, hvor denne kapitæltypen var særlig velrepræsenteret.²⁵ Hvis kirken ved Ribebispens borg i Bøvling har været udmærket således, repræsenterer den sammen med vestportalen til herredskirken i Hee (Hind Hrd.) de to eneste eksempler på søjleportaler i hele det vidtstrakte vest- og midtjyske område mellem Ribe og Limfjorden.²⁶

De oprindelige vinduer, som genåbnedes 1940, er kun bevaret mod nord og viser, at korets sidemure havde et, skibets to, øst for dørstederne.

De højsiddende vinduer er rundbuede med ud- og indvendige smige (fig. 14). Udvendig er såvel overligger som sålbænk udhugget i en enkelt kvader. Korvinduet har ligeledes smigede karmsider, gjort af en enkelt kantstillet monolit, mens karmene på skibets vinduer er sammensat af flere kvadre. Den udvendige åbning måler i koret 126×82 cm, i skibet 115×56 cm, og de

tilsvarende dimensioner er mod det indre 179×82 cm og 143×75 cm.

Indre. Den store, runde *korbue* har stik af kilesten, der i lighed med de øvrige granitkvadre befriedes for pudsens 1879.¹⁸ Den har skråkantet sokkel og kragsten med hulet skråkant, hvis profil er omløbende mod vest. Det nordre kragbånds østre del udmærkes af et *indvielseskors*, udformet som et cirkelfelt med ligearmet kors i relief (fig. 13). Kvaderindfatningen af skibets to døre er først frilagt ved hovedindsættelsen 1940. I skibets østre taggavl er sekundært brudt en åbning af hensyn til kommunikationen mellem de to loftsrum.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. I 1400-tallets sidste årti (jf. dendrokronologiske undersøgelser s. 829) er koret forlænget til næsten dobbelt længde. Materialerne er munkesten

Fig. 13. Udsnit af korbuens nordre kragbånd med indvielseskors (s. 823). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — Ausschnitt vom nördlichen Kämpfergesims des Chorbogens mit Einweihungskreuz.

Fig. 12. Skibets oprindelige norddør (s. 819). Foto Hugo Johannsen 2007. — Die ursprüngliche Nordtür des Schiffes.

Fig. 14. Oprindeligt vindue, østligst på skibets nordside (s. 822). Foto Hugo Johannsen 2007. - Ursprüngliches Fenster, ganz östlich an der Nordseite des Schiffes.

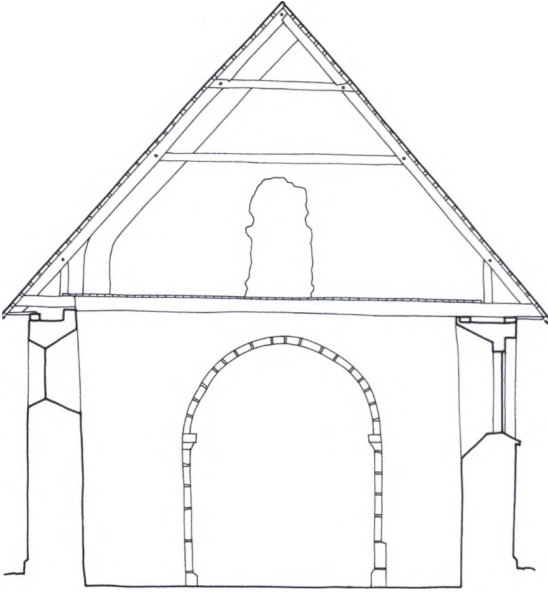

Fig. 15. Tværsnit 1:150 gennem skibet, set mod øst. Målt af John Bennetzen 1996 og tegnet af Thomas Bertelsen 2007.— *Querschnitt durch Schiff, gegen Osten.*

i munkeskifte, suppleret med genanvendte granitkvadre fra det romanske kor. Sidstnævnte er benyttet i murværkets nedre del, hvor de når op i ca. 2 meters højde og på sydsiden hæver sig over skråkantsoklen fra den oprindelige korgavl, hvis hjørnekvadre er udflyttet. Den senmiddelalderlige korgavls nederste kvaderskifte er trukket sokkelignende frem og i nyere tid suppleret med en 'skråkant' af rullesten i cement. Gavlen er i øvrigt glat, og tagtrekanten, hvis kamme er nedskårne, prydes kun af en korsformet blanding i toppen; dennes korsede arme er til dels gået tabt ved gavltrekantens beskæring.²⁷

Korforlængelsen har nu kun bevaret et oprindeligt, men blændet, vindue i gavlen. Det svarer til det romanske kors nordvindue og er formentlig udflyttet fra den nedrevne gavl. Flankemurenes to fungerende vinduer er begge fladbuede mod det ydre med rundbuede, smigede åbninger mod det indre og lukkes af firkantede, småsprossede vinduer. De er omdannede i eftermiddelalderlig

Fig. 16. Koret, set fra syd (s. 823). Foto Hugo Johannsen 2007. - *Der Chor aus Süd.*

tid, og genbenyttelsen af det smigede, romanske gavlvindue tyder på, at korforlængelsen oprindeligt har stået uden vinduer i sidemurene. I det indre bemærkes østligst på sidemurene to *nicher*, der begge afdækkes med spærstik. Den søndre måler 44×36×43 cm og sidder ca. 73 cm over gulv; de tilsvarende mål for den nordre er 40×33×44 cm og 80 cm.

Det *oprindelige kors sydside* fremtræder stærkt ombygget, men det kan ikke umiddelbart afgøres, om dette er sket samtidig med korforlængelsen eller senere. Således ses det udvendige murværk her over de nedre kvaderskifter sat med en blanding af munkesten og granitkvadre, ligesom lysforholdene er ændrede ved indbygning af to fladbuede vinduer, af hvilke det vestligste (jf. fig. 5,16) er blændet o. 1940.

Den ca. 7,5 m lange *vestforlængelse* er opført 1520-25, jf. dendrokronologiske undersøgelser (s. 829). Også her er materialet en blanding af genanvendte granitkvadre fra det romanske skibs gavl, suppleret med munkesten lagt i munkskifte. I flankemurene strækker kvadrene sig op i ca. 2,5 meters højde over jordsmon (syd) og ca. 1,4 m (nord), hvor der mellem kvadrene er indskudt smalle partier af tegl. På sydvesthjørnet ses den udflyttede hjørnekvader og en enkelt af skråkantsoklens almindelige kvadre, mens hovedparten af de øvrige er udflyttet endnu engang ved tårnets opførelse.

Forlængelsen har ingen vinduer mod nord, men på sydsiden to i slægt med korets. Af disse ses det vestligste at have stået med falset, ydre åbning. I lighed med forholdene ved korets ombygning er den øverste del af skibets søndre mur vest for våbenhuset ommuret med tegl, muligvis ved samme lejlighed.

Det høje, markante *tårn* (fig. 17) er synligt viden om og har tjent som sømærke for Vesterhavets fiskere.²⁸ Det er næppe meget yngre end vestforlængelsen fra 1520'erne, men præges i øvrigt af eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Således er sydmuren og hovedparten af vestsiden næsten helt ombygget, formentlig i forbindelse med tårnets nye spir (se ndf.), og både her og mod øst vidner de mange skalmursankre om behovet for reparationer, der tidligst er

Fig. 17. Våbenhus (s. 826) og tårn (s. 825), set fra sydøst. Foto Hugo Johannsen 2007. — *Waffenhaus und Turm, Südostansicht.*

dokumenteret 1634 (se ndf.). Det oprindelige materiale er munkesten i munkskifte, der mod vest forneden suppleres af granitkvadre, bl.a. en række skråkantede sokkelsten, som stod til rådighed efter gennembrydningen af vestforlængelsens gavl.

I mellemstokværket ses nordmuren at have bevaret isprængte partier af marksten, udforet med teglbrokker, og her såvel som i klokkestokværket står rækker af to skifter høje bomhuller til hængstilladser endnu åbne mod det indre (jf. fig. 18).

Tårnrummet forbindes med skibet af en spidsbuet arkade med kragbånd, som dannes af et enkelt, let udkraget skifte. Selve rummet dækkes af et hvælv, som har retkantede halvtstensribber og hviler på forlæg; i to af kapperne ses klokkebshuller. Vinduerne i syd og vest, af hvilke

Fig. 18. Detalje af murværk i klokkestokværkets nordøstre hjørne med stilladshuller (s. 825). Foto Hugo Johannsen 2007.- *Detail des Mauerwerks mit Gerüstlöchern in der nordöstlichen Ecke des Glockenstockwerkes.*

det sidstnævnte antagelig blev blændet 1940, er udvendig rundbueet og har smigede vanger mod det indre. Vestvinduet ydre indfatning er omsat i forbindelse med skalmuringen, mens det søndre er helt fornyet.

Opgangen til de øvre stokværk sker siden hovedrestaurationen 1940 via et trappehus på nordsiden, men foregik indtil da fra skibets loft, hvor den slanke dør til mellemstokværket har bevaret sit fladbuede rulskeftestik (jf. fig. 21).

I mellemstokværkets nordmur ses en række af fire, udvendig blændede glugger - et egnstypisk træk, som antagelig også har eksisteret på syd- og vestsiden før ommuringen af disse sider.²⁹ Klokkestokværkets glanhuller er rundbuede og udvendigt fælsede, men i øvrigt ommurede mod syd og vest.

Det markante, løgformede *spir* stammer efter alt at dømme fra en hovedrestauration 1791-93 (ndf.), da man nedbrød den middelalderlige tårnafslutning, som i præsteindberetningen 1766 beskrives således: '... et firkantet tårn, som har et lille spir i midten og 1 mindre spir på hver af de fire kanter'. Beskrivelsen leder tanken mod et tårnspar af den såkaldte 'tørninglenske' type, der er særlig udbredt i Søndegylland, og som i Vestjylland bl.a. kendes fra kirkerne i Ringkøbing (s. 78) og Husby (Ulfborg Hrd.).³⁰ En reparation i 1648,¹⁶ som bl.a. omfattede tårnets østre, søndre og vestre gavl, bekræfter, at tårnet har haft de for typen kendetegnende gavle, om end et egentligt, blytækket spir dog ikke nævnes.³¹

Våbenhuset (fig. 19) ud for syddøren kendetegnes i lighed med et stort antal vestjyske våbenhuse, bl.a. Nørre Nisum (s. 644), af en stor rundbuet gavlblænding. Tilbygningen, hvis hjørner hviler på kraftige syldsten, er opført af munkesten i munkeskifte, både røde og gullige, jf. taggavlens inderside mod loftet. Flankemurenes ydersider er skalmurede 1639-40 med store brunlige sten, lagt i krydsskifte over granitkvadre.³² Sidstnævnte kan hidrøre fra en ombygning af syddøren og skibets øvre mure, der vest for våbenhuset er af munkesten.

Gavlblændingens buestik hviler på konsoller, sammensat af hulkelet løber over rulskeftestillet, afrundet sten. Den fladbuede indgangsdør synes udvidet ved fjernelse af et fremspringende anslag, mens flankemurenes små, fladrundbuede vinduer er af nyere dato og først ønskedes indsat 1853, året efter gulvets omlæggelse og fjernelse af et † kalktrug.³³

Eftermiddelalderlige ændringer og istandsættelser. De bevarede regnskaber fra årene 1632-53 afspejler i detaljer periodens løbende reparationer, som for bygningens vedkommende navnlig drejede sig om tårnet (1634, 1637 og 1648), våbenhuset (1639-40) og de blyklædte tage, ligesom kirkegårdens indgange også krævede idelig vedligeholdelse.¹⁶ Samtidig er regnskaberne en væsentlig kilde til viden om håndværkernes og materialernes proveniens og priser, ligesom de giver oplysning om kirkeværger og sognemændenes bidrag i naturalier og arbejdsindsats.

Håndværkernes navne oplyses kun undtagelsesvis, som da Byrge Glarmester 1648 fik betaling for med egne materialer (glas, tin og bly) at levere et nyt vindue til tårnets sydside. Formentlig var der tale om lokale mestre fra de nærmeste købstæder såsom Holstebro og navnlig Lemvig. Det er i så henseende karakteristisk, at håndværkerne efter endt arbejde fik kørsel til opgaver i andre af Lemvigs omegnskirker, bl.a. Hygum, Fabjerg, Engbjerg, Hove, Ramme og Nørre Nisum. Kalken købtes i Daugbjerg, mens mursten, tømmer, jern og bly som regel kunne fås i nabokøbstæderne eller på Gudum Kloster. I enkelte tilfælde kan leverancernes veje være nærmere specificeret, eksempelvis da kirkeværge Peder Jensen 1647 hos Mogens Jensen på Kølhede i sognet betalte for bly, indkøbt i Hamborg og transporteret på vogn fra Ringkøbing.

Særlig illustrerende er her indkøbet af materialer til den store reparation af tårnet 1634. Regnskabet rummer poster på indkøbet af 84

tønder kalk i Daugbjerg, som hentedes af 14 vogne. Endvidere 3000 'tykke mursten' (d.e. munkesten) fra Viborg tegllade, som en skipper fra Lemvig hentede i Hjarbæk, efter at den person, som 'tingede' og 'tog tal' på stenene, havde fragtet dem til udskibningsstedet. Supplerende indkøbtes 800 mursten i Holstebro.

Hovedreparation 1791-93/94. Ved synet 1791 karakteriseredes kirken som meget brøstfældig, men samtidig bemærkedes, at en hovedreparation, som først afsluttedes to-tre år senere, var påbegyndt.³⁴ Det oplyses ikke, hvad arbejdet omfattede, men i betragtning af, at tårnet endnu 1766 stod med sine fire middelalderlige gavle, er det nærliggende at tænke sig, at kirkens markante løgkuppelspir er kommet til ved denne store reparation, som antagelig også har omfattet fornyelsen af tårnets brøstfældige syd- og vestsider.³⁵

Det blyklædte spir hæver sig over en rigt profileret gesims, der er samtidig med en forhøjelse af murene. Spiret repræsenterer en type, som storgodsejeren Gerhard Hansen de Lichtenberg ved sin 'hofarkitekt', Nicolaus Hinrich Rieman, allerede før århundredets midte lod opsætte på mange af sine kirker.³⁶ Dette værdighedstegn opnåede snart stor yndest blandt andre jyske godsejere, og dette var endnu tilfældet o. 1800, som det bl.a. fremgår af det beslægtede spir fra 1798 på tårnet i Vejrum Kirke (Hjerm Hrd.), syd for Struer. Den morgenstjerne, som kroner Bøvling-spirets fløj stang, virker næsten som en hilsen fra kirkeejeren, Ove Henrik Juul Rysensteen, til hovedlandets store matador.

Et andet led i hoveddistandsættelsen repræsenteres muligvis af de tre, teglsatte kurvehanksbuede vinduer på skibets sydside, øst for våbenhuset.

Hovedrestauration 1940. Efter forslag ved kgl. bygningsinspektør, Viggo Norn, Horsens, gennemførtes en række arbejder, hvis hovedformål var nedlæggelse af Rysensteens gravkapel (s. 849) og inddragelse af tårnrummet som ramme om orgelet.³⁷ Arkadens sekundære blændmur og skillevæg fjernedes, mens vestvinduet lukkedes i ydre murflugt. †Orgelpulpituret i skibets vestende, hvorfra der var opgang til lofterne og tårnets øvre stokværk, borttoges ligeledes,

Fig. 19. Våbenhusets gavlf (s. 826). Foto Hugo Johannsen 2007. — *Giebel des Waffenhauses.*

Fig. 20. Detalje af korets tagværker (s. 829), set mod skibets taggavl (s. 819). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Detail von den Dachstühlen des Chores, gegen den Dachgiebel des Schiffes.*

og i stedet opførtes et *trappehus* mod nord ved skibets hjørne. Tilbygningen, som har halvtag og lyssprækker mod nord, er udstyret med udvendig, retkantet underdør i vest. Herudover giver en råt brudt åbning i tårnets nordmur adgang til trappen af støbte cementtrin, hvis spindel udgøres af et galvaniseret jernrør.

Restaureringen omfattede tillige fornyelse af kirkens gulve og varmeanlægget. Præstedøren på korets sydside ændredes med fladbuet af-dækning, mens vinduet herover blændedes. Endelig benyttedes lejligheden til at genåbne de oprindelige vinduer på kirkens nordside, ligesom

dørenes indre indfatning frilagdes. P. Jørgensen, Vemb havde murerarbejdet i entreprise, mens tømrer- og snedkerarbejdet varetoges af tømremester J. Brask Christensen, Bøvlingbjerg.

Gulve. Alle afsnit har 1940 faet nye gulve over betondække, belagt med gule Hasleklinker, der 2×2 danner kvadratiske felter, mens de mere brunlige sten i tårnrummet, der kom til i 1965 ved opstillingen af orgelet, danner parallelle, øst-vestløbende baner. Koret er hævet, formdelst tre trin i korbuen, og alterpartiet ligger yderligere et trin højere. I stolene er der ludbehandlede fyrretræsplanker af nyere dato. † *Gulve.* 1649 lagdes pikstensgulv inden for kirkedøren, mens de 100 sten, som anvendtes til kirkegulvet 1654, formentlig var mursten.¹⁶ 1862 havde kirken murstensgulve; men 1876 ønskedes bræddegulv i hele koret og trin af samme materiale i korbuen.¹⁸

Døre. Skibets syddør er fortsat i brug, men ændret allerede i middelalderen, mens udvidelsen af våbenhusdøren er eftermiddelalderlig. Herudover har koret mod syd, tæt ved skibets gavl en præstedør, indsat 1876 som en retkantet åbning,¹⁸ der 1940 ændredes til den nuværende fladbuede. I korets nordmur, over for præstedøren ses udvendig en *†dør* (jf. fig. 57), som er indsat i forbindelse med et *†hershabsulpitur* (s. 843) fra tiden mellem 1600 og 1625. Beslutningen om at fjerne dette var 1909 endnu en gang udsat,¹⁸ men må sammen med tilmuringen af døren være effektueret kort tid herefter.

Vinduer. Bortset fra de 1940 genåbnede, romanske vinduer, som har faste, blyindfattede ruder, lukkes de øvrige vinduer af firkantede, sprossedelte trærammer.

Selve muråbningerne synes delvis at gå tilbage til middelalderen, men er i det væsentlige ommurede i eftermiddelalderlig tid, formentlig over flere omgange. Hovedparten står med fladbuet stik mod det ydre og rundbuede, smigede åbninger mod det indre. Dog har skibets tre vinduer øst for våbenhuset kurvehanksbuede, ydre stik og kan muligvis stamme fra hoveddistandsættelsen 1791-94; i lysningen af det vestligste ses mod det indre levn af et fladbuet stik. Våbenhusets kurvehanksbuede vinduer er indmuret 1853,

Fig. 21. Detalje af skibets tagværker (s. 829), set mod døren til tårnet (s. 826). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Detail von den Dachstühlen des Schiffes, gegen die Tür zum Turm.*

mens et rundbuet loftsvindue med støbejernsstel er indsat i korets taggavl 1870.¹⁸ I kvindedøren (jf. fig. 12) sås endnu 1891 spor af et ovalt $\dagger$ vindue, som tillige med den senere fornyede blændmur, skønnedes at stamme fra 'rokotiden', dvs. 1700-tallet. (Uldall 1891). En mulig forklaring på dette vindue kunne være indretningen af en lukket stol(?) på dette sted.³⁸ Et fladbuet $\dagger$ vindue over korets præstedør (jf. fig. 5) er blændet 1940 i forbindelse med dørens ommuring.

Tagværker. Såvel kor som skib og de respektive forlængelser har bevaret tagværker af eg, som trods diverse udskiftninger respekterer grænserne mellem de enkelte afsnit. Alle har dobbelt lag hanebånd og spærstivere (jf. fig. 9).

Koret (jf. fig. 20) dækkes af syv fag med tappede hanebånd. På vestsiden af sydsidens spær samt på hanebåndene ses en nummerering med romertal, stigende fra vest mod øst. Det første spær ved gavlen mangler dog nummerering, og de resterende starter med fem og slutter med ti.

Skibet (jf. fig. 21) omfatter 16 fag, hvis hanebånd er tappede forneden, men påbladet foroven. Flere af de nedre hanebånd har på vestsidens søndre del en stregnummerering, der stiger mod vest og omfatter to på hinanden følgende systemer; begge sæt begynder med to, det ene løber frem til syv, det andet til ti.

Korforlængelsens seks fag svarer konstruktivt til skibets, men stregnummereringen, der stiger mod vest, ses på østsiden af spærenes nordre halvdel, på begge lag hanebånd og på spærstiverne. Endelig omfatter skibets vestforlængelse otte fag, hvis påbladede hanebånd for det nedre lags vedkommende er stærkt krogede.

Tagværkerne i tårnet og våbenhuset er hovedsagelig af fyr.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2007 er der udtaget boreprøver fra spær og spærstivere i tagværket over kor, skib, korforlængelse og vestforlængelse, der er af eg og af middelalderlig oprindelse. Trods åbenlyse konstruktive forskelle

Fig. 22. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Kircheninneres gegen Osten.*

mellem de enkelte bygningsafsnits tagstole har granitkirken øjensynligt ikke bevaret sin romanske tagkonstruktion. Skibets er opsat 1425-40, mens korets udskiftedes 1458-73, hvorved begge er en smule ældre end de tilstødende forlængelser. At dømme ud fra tagværkerne er korforlængelsen afsluttet 1483-95, mens skibets vestforlængelse, først er kommet under tag 1510-25.³⁹

Tagbeklædning. Alle kirkens tage dækkes af bly, som har krævet løbende reparationer og omstøbning, hvilket allerede fremgår af de ældst bevarede regnskaber. Nyere reparationer bevidnes bl.a. på skibets tagflader, hvor blystøberfirmaer har markeret deres arbejde ved plader med initialer, navne og årstal i relief. Således mod syd: »BB/KB/JB/1962« og mod nord: »Hugo Stoffregen/Struer/1977«.

Farveholdning. Kirken står hvidkalket bortset fra korets og skibets kvadermurværk samt baner af kvaderskifter foruden på korets og skibets forlængelser (jf. fig. 9, 16). Afrensningen af de sekundære kalklag på kvadrene er dog af nyere

dato, hvilket fremgår af de i 1882 og 1885 gentagne ønsker om fjernelse af hvidtningen på granitmurene, jf. korbuen (s. 823).¹⁸ Endelig står også våbenhusets skalmurede sider i blank mur. Kirkens indre er hvidkalket og bjælkelofferne gråmalede. 1883 fremhævedes altervæggen med en rød eller brunlig flimfarve (jf. fig. 60), som synes fjernet i forbindelse med altertavlens restaurering.⁴⁰

Opvarmningen sker gennem et 1965 godkendt varmluftsanlæg i skibets nordøstre hjørne, som betjenes med oliefyrr fra graverhuset på kirkegården. Det afløste en flimfarve (firma C. Hess, Vejle) på samme sted, som indgik i hovedrestaureringen 1940. Indtil da opvarmedes kirken med en stor, hvidmalet flimfarve fra 1885 (jf. fig. 39, 60), som havde aftræk gennem en samtidig opført skorsten i skibets nordøstre hjørne (jf. fig. 9).¹⁸

Kirken står i dag fortsat hovedsagelig præget af Viggo Norns restaurering 1940.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventarbeholdning omfatter den romanske døbefont samt det senmiddelalderlige korbuekrucifiks og klokken, der foruden årstallet 1491 bærer navnet på kirkeværgen (Bene Roert(?)) og muligvis initialer for støberen. Fra det tidsrum, hvor den biskoppelige administration sad på det nærliggende Bøvling Slot, kendes i øvrigt intet videre mht. indretningen.

Bortset fra dåbsfadet, et sydtysk arbejde fra o. 1575, kom en række vigtige nyanskaffelser til i de første årtier af 1600-tallet, nemlig alterstagerne fra 1616, skænket af Knud Gregersen, ridefoged på Bøvling Slot, og antagelig samtidig hermed prædikestolen og et fherskabspulpitur for slottets beboere, opsat i korets nordvesthjørne; heraf er endnu bevaret to paneler, som i detaljer viser slægtskab med prædikestolen og antagelig ligesom denne kan tilskrives den aktive Lemvigsnedker Kristen Spend. Disse arbejder kan dog ikke belyses nærmere gennem kirkens regnskaber, som først kendes fra tidsrummet 1632-53. Til gengæld er her nævnt erhvervelsen 1639 af kalken og disken, arbejder af Hans Guldsmid, ligeledes fra Lemvig.

Henrik Rysensteen og hans families overtagelse af Bøvling Slot, nu Rysensteen, blev markeret med en prægnant nyanskaffelse, den statelige altertavle fra 1684, som på fodstykket bærer givernes navne og våbenskjolde (Christian Juul og Jeanne Marie Ruse (Rysensteen)). Tavlen, der er udført i moden bruskværksstil, tilskrives Søren Pedersen fra Horsens, men følger både i form og motiwalg et lidt ældre østjysk arbejde, altertavlen i Saksild Kirke, tilskrevet Horsensmesteren Peder Jensen Kolding. Muligvis samtidig hermed opstilledes et særpræget mindesmærke for familiens førstemand, tilsyneladende et ftrinpodium, placeret i korets sydside, lige over for herskabsstolen, og smykket med en fornem portrætbuste af marmor, tilskrevet den hollandske billedhugger, Bartholomeus Eggers.

Kirkerummets indretning er i høj grad præget af 1800- og 1900-tallets første del. Inden for dette tidsrum anskaffedes en lang række, hovedsagelig mindre, inventargenstande, heriblandt sygesættet (1806), skænket af Rysensteens senere indehaver, Peder A. Høeg, messehagel (1907), dåbskande (1912), syvstige (1918), lysekroner (1918, 1921 og 1940 mv.), alterkande og oblatæske (1938 og 1939) samt præstetavle (1941). Samtidig ændrede rummets udseende sig væsentligt i løbet af 1900-tallets første årtier, kulminerende med hovedrestaureringen 1940 (jf. også ndf.), da koret delvist tømtes for en række ældre genstande, og døbefonten fik sin nuværende, centrale placering midt for korbuen, mens flere nyanskaffelser kom til, således alterbordspanelværket, modelleret efter herskabspulpiturets beklædning, alterskranke og stolestader, alt efter tegning af Viggo Norm. I kirkens

Fig. 23. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Kircheninneres gegen Westen.*

vestende opstilledes 1965 et nyt orgel som erstatning for et ældre instrument fra 1909, oprindelig placeret på et tidligere pulpitur foran tårnbuen, men 1940 anbragt på gulvet i det samtidig nedlagte fgravkapel, nu med en ændret facade. Kirkens seneste anskaffelse er en ny klokke, støbt 2004 af det hollandske firma, Eijssbouts.

Farvesætning og istandsættelser. Kirken er i alt væsentligt præget af en istandsættelse ved E. B. Rosing Holm, afsluttet 1979, da en helhedsbemaling af inventaret, tilpasset det historiske inventar (altertavle, korbuekrucifiks og prædikestol), blev gennemført med betoning af de varmere, rødbrune farvetoner. De ovennævnte hovedstykker er dog præget af en ældre istandsættelse, gennemført 1918 af Peter Kr. Andersen og Poul Jensen, »den største (dvs. restaurering), der i mange Aar er udført i en Landsbykirke«. ⁴¹ Ved denne lejlighed søgtes genskabt den daværende renæssancebemaling i stedet for yngre stafferinger med en grålig farve (o. 1800(?)) og med egetræsfarve (antagelig fra 1850 ff.).

Ældre istandsættelser er kun sparsomt belyst gennem regnskaberne. En hovedistandsættelse, hvis detaljer dog ikke er nærmere oplyst, gennemførtes i 1791-94 (jf. s. 827). I løbet af 1800-tallets anden halvdel anskaffedes ny egetræsstafferede fstolestader

Fig. 24. Altertavle, 1684, tilskrevet Søren Pedersen (s. 832). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Altarbild*, 1684, *Søren Pedersen zugeschrieben*.

og ensdannede $\dagger$ præste- og degnestole ved alteret, mens $\dagger$ alterskranken, der ligesom alteret blev rykket frem i korrumbet, udskiftedes 1876. Planer om at tømme det tætpakkede kor for genstande (herunder et antal $\dagger$ stolestader), hvilket i høj grad generede udsynet til barokaltertavlen, diskuteredes jævnligt gennem dette tidsrum, men realiseredes kun successivt, bl.a. ved fjernelsen af herskabspulpitrets øvre del o. 1909. Tømningen blev dog først fuldt ud realiseret 1940 som nævnt ovenfor.

Alterbordet (jf. fig. 24), nyere, muret, med alterbordsplade af eg og panelbeklædning i renæssancestil, udført 1940 i fyr af tømrermester Jens Brask Christensen, Bøvlingbjerg efter tegning af Viggo Norn og med inspiration fra kirkens ældre pulpiturpaneler (s. 841). 206×115 cm, 96 cm højt, 94 cm fra østvæggen. Forsidens panelværk har tre arkadefag, kortsiderne hver et, med hammerformede fyldinger med brudte trekantgavle mellem fantasifulde joniske pilastre med tilspidsede skaftled, smykket med diamantbosser. Postamentfeltet har et tilsvarende antal tværrektangulære fyldinger med tungeformede

afslutninger, mellem diamantbosser. Bordet står i træets naturlige farve med sortstaffering og guldbronzering af fyldingsfelterne, på forsiden med Jesumonogram mellem korsformede ornamenter, i hjørnerne ottebladede smårosetter, der gentages på postamentet og i det 1984 udførte *altertæppe*.⁴² Bordpladen er dækket af *alterdug*, 1992, udført af kirkens daværende organist Johanne Rasmussen,⁴³ af strukturvævet hvidt lærred med bort af firpas i cirkelslag, broderet med guldråd. Alterbordet blev o. 1910 rykket frem mod skibet.⁴⁴ På alterets bagside er opsat to nyere skabe og en opklappelig bordplade.

$\dagger$ *Alterbord*, middelalderligt, omtalt som 'et gammelt stenalter', blev 1632 nedrevet af to murerestre og en kalkslager. Ved samme lejlighed blev alteret flyttet (nærmere) til korvæggen og en ny alterfod med videre opbygget af kirkens eget tømmer.¹⁶

$\dagger$ *Alterklæder*. 1651 erhvervedes et nyt alterklæde, en gave fra Peder Sørensen, formentlig sognepræsten Peder Sørensen Bhie. Året efter føjedes 12 par messinghægter hertil.¹⁶ 1768 nævnes et gammelt rødt damaskalterklæde med 'noget forslidt brodering' på, muligvis førnævnte.⁴⁵ 1862 omtales alterets beklædning af silkefløj med besætning af sølvgaloner og et sølvkors, jf. fig. 39.¹⁸

Altertavle (fig. 24-26), ifølge indskrift på postamentfelt skænket 1684 af Christian Juel (Juul-Rysensteen), friherre til Rysensteen og hustru, Jeanne Marie Ruze (Ruse). Tavlen er tilskrevet Horsensbilledskæreren Søren Pedersen.⁴⁶ Altertavlen er nært beslægtet med den lidt ældre tavle i Saksild Kirke (o. 1650-60, Hads Hrd., Århus Amt, jf. *DK Århus* 2421), tilskrevet Peder Jensen Kolding, den østjyske bruskbaroks førende mester. Bøvlingtavlen gentager dennes tredelte struktur: Midtfeltet med skråt afskårne hjørner flankeres af høj ovale sidepartier (her dog åbne) og sidevinger med både stående og siddende figurer. Topstykket har segmentbue med relief og kronen af både figurer og opstandere, mens postamentet, flankeret af hængestykker med kerubhoveder (her dog suppleret med drueklaser), har indskriftfelt, indrammet af stående figurer. Også motiwalget følger forbilledet i Saksild med Nadveren i

Fig. 25. Nadveren (s. 833). Detalje af altertavle, 1684, tilskrevet Søren Pedersen. Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Das Abendmahl, Detail von Altarbild, 1684, Søren Pedersen zugeschrieben.*

midtfeltet, kronet af Moses (tv.) og Johannes Døberen (th.), de fire evangelister (Mattæus og Markus tv., Lukas og Johannes th.) i sidepartierne og Kristi Gravlæggelse i topstykket. Sidstnævnte kronet af den opstandne Kristus med de to soldater ved siden; dog er sidevingernes topfigurer (Kobberslangen og Korsfæstelsen) her erstattet af to dydefigurer, Troen med kors (øverste del af den lodrette korsstav er afknækket) og bog (tv.) og Håbet med anker og nu tabt attribut (due(?)) i venstre hånd (th.). Fodstykket har ligesom Saksildtavlen de stående apostelfyrster Peter (tv.) og Paulus (th.) omkring et skriftfelt.

Sammenlignet med forbilledet har Bøvling-tavlens ophavsmand generelt lagt større vægt på ornamentikken, både i arkitekturens udarbejdede

bruskværkskartoucher, til dels med fantasimasker, og i midtfeltets indramning. Figurerne er vel-skårne og viser god forståelse for både anatomi og draperigengivelse. Storfeltets Nadverrelief (fig. 25) følger ligesom Saksildtavlen og andre af Koldings arbejder (bl.a. altertavlen i Odder, *DK Arhus* 2536) et kobberstik af Anton Wierix efter Marten de Vos.⁴⁷ Dog er gengivelsen her langt mere trofast i forhold til forlægget, ikke mindst i fremstillingen af den centrale gruppe med Kristus og Johannes Evangelisten og i detaljer som gulvets flisebelægning og staffagegenstandene (kanden og vandfadet). Selv kobberstikkets søjlebaldakin med nedhængende, kvastebesat draperi har dannet udgangspunkt, om end ikke i nøje kopi, for scenens baggrundsarkitektur

Fig. 26. Skt. Peter med nøglen, flankerende våbenskjold for Christian Juel (Juul) (s. 833). Detalje af altertavle, 1684, tilskrevet Søren Pedersen. Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *St. Peter mit dem Schlüssel, neben Waffenschild für Christian Juel (Juul). Detail von Altarbild, 1684, Søren Pedersen zugeschrieben.*

og rammeværkets lambrequiner med lignende kvaster. Også topstykkets Gravlæggelse anvender et forlæg af Wierix efter de Vos.⁴⁸

Altertavlen fremtræder i en tilstand, der er præget af en nyrestauration 1918 ved Peter Kr. Andersen og Poul Jensen, som ud over snedkermæssige supplementer rekonstruerede den oprindelige farveholdning på grundlag afspor under de sekundære bemalinger. I modsætning til Peder Koldings ofte mere brogede staffing er farveskalaen begrænset, idet samtlige figurer står i en hvidlig, marmorimiterende tone, sekunderet af gråt, til dels med marmorering og rødbrunt på kartoucher, fodliste og andre detaljer, samt sort, anvendt som bundfarve. Særligt fremtræder dog midtfeltet med blåsort baggrund og stærkt rødt draperi, malet i lasurfarve på sølvgrund. Forgyltning og spredt anvendelse af sølv ses på rammeværk og udvalgte enkeltheder. Fodstykket, hvis bemaling synes bedst bevaret, har skriftfelt, flankeret af firdelte våbner for Juul-Rysensteen (tv.) og Rysensteen (th.), malet i heraldiske farver med rødt, blå, guld, hvidt, sølv og brunt. På

indskriften, udført i gylden fraktur på sort bund, læses:

»Velbaarne Christian Juel,
Friherre til Rüssenstein og sin
Kiere Friherinde : Jeanne
Marie Ruze: Bekostet,
denne Taffle og Gifued,
Den til Guds ære,
og Kierckens Prydelse,
Aar. 1684:«

Som det fremgår af fig. 39, var det frie udsyn til tavlen i ældre tid blokeret dels af Rysensteens herskabspulpitur, dels af præste- og degnestolen. Dette problem blev afhjulpet i begyndelsen af 1900-tallet, da disse genstande fjernedes fra korrummet, og tavlen samtidig blev rykket et stykke frem foran korvæggen. 1918 gennemførtes en hoveddistandsættelse af tavlen, der på dette tidspunkt stod i overvejende hvidt og gråt med uægte forgyltning, måske fra 1. del af 1800-tallet; herunder blev snedkermæssige mangler, bl.a. afbrækkede attributter, udbedret, og den oprindelige farveholdning søgtes rekonstrueret. I forbindelse med farveundersøgelserne påvistes et mellemliggende lag, påført det oprindelige, bl.a. med kromgul farve på de oprindelige forgyltde lister og sort grund bag Nadverrelieffet.

Fig. 27. Altersølv, 1639, omfattende kalk, dog med bæger fra 1900 (s. 835), og disk, begge udført af Lemvigmesteren Hans Guldsmid. Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Silberne Altargeräte, 1639, Kelch inbegriffen, doch mit Becher von 1900, und Hostienteller, beide von Hans Guldsmid, Meister aus Lemvig.*

Dateringen af dette kan dog ikke afgøres ud fra arkivalske vidnesbyrd. Tavlen synes ikke væsentligt berørt af Viggo Norns hovedrenovering 1940. Fornyede farveundersøgelser foretoges 1961 ved Poul Jensen, og 1979 blev tavlen atter rensat og stafferingen udbedret af E. B. Rosing Holm.

†*Altertavle*. I forbindelse med alterbordets ombygning 1632 blev tavlen, antagelig en middelalderlig forgænger til den nuværende, fæstnet med jern.¹⁶ 1649 fornyedes den 'rådne, formuldede himmel' over altertavlen, vel en fremspringende baldakin over en fløj altertavle, for at 'skarnet ikke skulle nedfalde på alteret'. Himlen, der smykkedes med knopper på undersiden, blev udført af en snedker, der siden kørt til Flynder, mens maleren var hjemmehørende i Lemvig.¹⁶

Altersølv. *Alterkalk* (fig. 27), 1639 med senere tilføjelser, 22 cm høj, sekstunget fod med mønster af romber og dobbelte lodrette streger på lodret standkant; på en af tungerne er fæstnet en støbt Kristusfigur. Fodleddet er formet som pyramidestub, mellem de seksidede skaftled, det nedre højere end det øvre, er en flad knop med rudebosses, hvorpå læses med reliefversaler på riflet grund: »IHESVS«; herimellem spidsblade. Glat bæger med hældetud fra 1900.¹⁸ Stempler: På vandret standkant er to identiske, skjoldformede mærker, H sammenskrevet med O (fig. 58)

Fig. 28. Sygesæt med tilhørende futteral, 1806, skænket af Rysensteens daværende ejer, Peder A. Høeg (s. 836). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Krankengerätesatz mit zugehörigem Futteral, 1806, Schenkung vom damaligen Besitzer von Rysensteen Peder A. Høeg.*

Fig. 29. Oblatæske, 1939, og alterkande, 1938 (s. 835). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Oblatendose, 1939, und Abendmahlskanne, 1938.*

for Lemvigmesteren Hans Guldsmid (*Bøje* nr. 6743); under bund indridset med kursiv: »Bøvling Kirke/Lemvig Provsti«. 1639 betalte for udførelse og forgyldning af en kalk og disk, vel dette sæt.¹⁶

Disk, 1639, 16,5 cm i tværmål, på glat fane med randstribet cirkelkors. På fane udvisket stempel som kalk. Under bund graveret i kursiv: »Bøvling Kirke/Lemvig Provsti«.

Det ældre †*altersølv* blev 1636 forbedret med 1,5 lod sølv mv.¹⁶

Oblatæske (fig. 29), 1939, 11 cm i tværmål, 12 cm høj. Sekstunget plan, med lodrette sider, svagt hvælvet låg med topprydelse formet som cirkelkors. På æskens sider og låg er indgraveret dekorationer i form af bladborter og firpas. Under bund er ejermærke som på disk samt tre stempler: Københavnsmærke 1939, mestermærke for K. C. Hermann og guardeinmærke for Johannes Siggaard. † *Oblatæske*, af sort porcelæn, nævnt 1862 og fornyet 1894.¹⁸

Alterkande (fig. 29), 1938, samhørende med oblatæske, 31 cm høj, på sekstunget fod, med slankt udbuget korpus, svungen hank og svagt hvælvet låg med topprydelse som oblatæske. Rig udsmykning af bladborter i drevet og fordybet arbejde, svarende til oblatæskens. På lodret stand-

kant mønster af firpas. Under bund ejermærke som kalk samt tre stempler, Københavnsmærke for 1938, mesterstempel for K. C. Hermann og guardeinmærke som oblatæske. †*Alterkande*, af sort porcelæn, omtalt 1862 og anbefalet udskiftet med tilsvarende med guldkors 1894.¹⁸

† *Vinflaske*. 1634 blev kirkens tinflaske omstøbt og forbedret med 1 mark nyt tin.¹⁶

Sygescet. 1) (Fig. 28), 1806, forbedret, dvs. omstøbt, på initiativ af Rysensteens senere ejer, Peder A. Høegh (Høeg). Sættet omfatter en kalk, 10 cm høj, med høj, profileret fod, riflet knop og glat bæger, hvorpå indskrift i fordybet kursiv: »Tilhører Bøvling Kirke, fornyet af P: Høegh 1806«. På lodret standkant mestermærke for Arhusguldsmeden Christian Schmidt (*Bøje* nr. 5958). Disk, 8 cm i tværmål, med cirkelkors mellem årstallet: »18-06« på fanen. Under bund mestermærke som kalk. Samtidigt futteral af træ.⁴⁹ 2) 0.1985-90,⁴³ af tin, omfattende kalk, 13 cm høj, disk, 9 cm i tværmål, og oblatæske, 6,5 cm i tværmål, 3 cm høj. Tilhørende vinbeholder, formet som 'lommelærke', af rustfrit stål. Tilhørende kasse af rødbrunt lakeret træ med blå fløjsfoer. Fra Dansk Paramenthandel. †*Sygesæt*, før 1806, blev dette år omstøbt til nr. 1.

Ske (fig. 30), 1940, 15 cm langt skaft med kugleformet afslutning og profilled nærmest laffen. På bagsiden heraf Københavnsmærke 1940 og guardeinmærke for Johannes Siggaard. Tilhørende

Fig. 30. Skål, nyere (s. 836), ske, 1940 (s. 836) og bakke, 1934 (s. 836). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Neuere Schale, Löffel, 1940 und Tablett, 1934.*

Fig. 31. Alterstager, 1616, skænket af ridefoged Knud Gregersen på Bøvling Slot (s. 836). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Altarleuchter, 1616, Schenkung des Fronvogts Knud Gregersen auf Schloss Bøvling.*

lille bakke eller fad, 9 cm i tværmål, sekstunget, profileret fane, i midten indpræget latinsk kors. Under bund ejermærke som på oblatæske og kande. Tre stempler: Københavnsmærke 1934, guardeinmærke for Johannes Siggaard og mestermærke for Cohr, Fredericia.

Nadverskål (fig. 30), 1900-tallets første fjerdedel, i skønvirkestil, 16 cm høj, 17 cm i tværmål. Skålen, af sølvplet, har udhamret mønster på lav klokkeformet fod med palmetdekorationer. Under bund ejermærke som på oblatæske og kande. Endvidere Københavnsmærke for sølvplet samt mærke for Dansk Arbejde (DH, flankerende Thorshammer). Indsats af glas. †*Skål*, 1907, af porcelæn.¹⁸

Alterstager. 1) (Fig. 31), 1616, skænket af ridefoged Knud Gregersen på Bøvling Slot, jf. også s. 788. 44 cm høje. Fod med tre kugleformede støtter (på den ene stage erstattet af nyere led), kuplet fod med skaft i tre afsæt, vaseformet led mellem to flade kugleformede, flad glat lyse-skål. På den ene stage er på fodleddet indgraveret

en versalindskrift: »Denne kierte hafver erlig oc velachtendis Knvd Gregersen ridfogit paa Bofling gifvit til Gvds ere oc Bofling kirkis beprydelse hvorfore hannom Gvd belonne Anno 1616«. Mellem bogstaverne småblade og rosetter. Efter indskriften en bladdekoration samt giverens sammenskrevne initialer: »KGS«. 2) Moderne, af bronze. I det nuværende ligkapel.

1645 istandsattes en pibe på en *† lysstage*.¹⁶

Syvstage (fig. 32), skænket 1918 af J. K. Højgaard og hustru i anledning af deres sølvbryllup. Af messing, 64,5 cm høj. På den stærkt profilerede fod med fordybet skriveskrift: »Hindindtil har Herren hjulpet 1 Sam. 7.12. Fra J. K. Højgaard og Hustru — 1893 — 4. Maj — 1918«. I dag placeret i den tilmurede norddørs nicheåbning.

†Alterbøger. 1636 indkøbtes en bibel 'af den sidste tryk', dvs. Christian IV's Bibel fra 1633. 1641 erhvervedes 'en velindbundet alterbog', mens et graduale og en salmebog 1652 købtes i Viborg.¹⁶

Alterbordskrucifiks, skænket af J. K. Eriksen, kirkesanger og førstelærer ved Bøvling Skole 1914-40, af bronze. Nu i ligkapel.

Fig. 32. Syvstage, skænket 1918 af J. K. Højgaard og hustru (s. 837). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Sieben-leuchter, Schenkung von J. K. Højgaard 1918 und Gattin*.

Messehagler. 1) Anskaffet 1907, af rødt fløj med rygkors og kantbesætning af gulddaloner.

2) Anskaffet før 1982, af gylden mønstervævet brokade med dekoration i gulddaloner af gaffelkors og sølvbroderet Helligåndsdue. 3) 1982, af violet, strukturvævet lærred med en korsdekoration, broderet i hvidt og guld. 4) 1984, af grøn uld, med korsdekorationer af gulddaloner, udført af Bjarne Sachse, Tulstrup. 5) 1990, af hvidt hørlærred med gyldent foer og korsbesætning af gulddaloner, ligeledes udført af Bjarne Sachse.⁵⁰ *†Messehagler*. 1632 betalte fru Ide Lange, g.m. rigsråd Jens Hermansen Juel til Aabjerg og Kjeldstrup, for en messehagel, hvortil også sognefolket i Bøvling ydede bidrag. Samtidig købtes to kalveskind foruden lærred til en sæk »at foruare och bere Meskleder udj Thil Kircken och fra«. En hagel af silkefløj fra 1771 er omtalt 1862.¹⁸

Altersskranke (jf. fig. 22), udført 1940 af tømrermester Jens Brask Christensen, Bøvlingbjerg, efter udkast af Viggo Norn. Skranken, der har hesteskoformet grundplan, har balustersøjler med kraftig entasis på kannelerede postamenter, hvorover der er kubiske, medaljon- og kartouchesmykkede dele; muret sokkel. Ubemalet træ med sortlakeret og gulstafferet håndliste og sokkel; hylde til særkalke. Knæfaldet er ligesom den tilhørende *alterskammel* betrukket med sort læder. *†Altersskranke*. 1862 omtalt som 'simpel', af fyr med læderbetræk. 1875 foreslog man i forbindelse med et ønske om en nyindretning af koret, at 'knæfaldet dannedes rundt', det vil sige at midten rykkedes 1 1/4 alen (ca. 76 cm) længere ud i rummet, og enderne placeredes et tilsvarende stykke fra væggen. Den nye skranke, der havde spinkle balustersøjler og var egemalet, blev opsat 1876 (jf. fig. 60); knæfald med læderbetræk, 1898 udskiftet med fløj, svarende til *†knæleskammel*.¹⁸

Korbuekrucifiks (fig. 33), o. 1475, på samtidigt korstræ. Kristus, 134 cm høj, hænger dybt i de strakte arme; hovedet med lukkede øjne og snoet vidjetornekrone (samtlige torne sekundære) er faldet ned mod højre skulder, en lok af det bølgede hår ligger foran skulderen, mens den modsvarende venstre lok ligger bag ryggen. Klar markering af ribben, sidevundet og mellemgulvets muskulatur; lændeeklædet er bundet med en snip mellem

Fig. 33. Korbuekrucifiks, 1400-tallets sidste fjerdedel (s. 837). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Chorbogenkruzifix, letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.*

I forbindelse med restaureringen 1918 konstateredes i alt fire farvelag, ud over den seneste egetræsstaffering (nr. 1), en grålig, måske fra o. 1800 (nr. 2), en staffering, der antagelig var samtidig med prædikestolens staffering (nr. 3), idet Kristi lændeklæde var hvidt og evangelistfigurerne farvelagte, hhv. gulbrunt (løven og oxen) og lilla (englen), afsluttende med den fragmentarisk bevarede gotiske bemaling (nr. 4), hvor korsets indre flade stod i gulgrønt, mens evangelistmedaljonernes bundfarve var sort med blå (smalte). Restaureringen nævnt ovenfor genskabte så vidt muligt renæssancebemalingen (nr. 3), idet dog lændeklæde og evangelistfigurer forgyldtes, og en indskrift i sort, »INRI« over Kristi hoved, blev udeladt. Krucifikset, der siden 1915 har været ophængt på skibets nordvæg, havde at dømme efter spor på korsets nedre ende haft en anden fæstnelse, sandsynligvis på en *†korbuehjælke*. 1879 omtales krucifikset af Løffler som placeret 'til venstre for triumfbuen', vel på triumfvæggens nordre side. 1886 flyttet til 'kirkens inderste nordside i midten af højkirken', dvs. formentlig til den nuværende plads.¹⁸

Døbefont (fig. 34), romansk, af granit, 90 cm høj. Fonten tilhører en mindre vestjysk gruppe

Fig. 34. Døbefont, romansk (s. 838). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Romanische Granittaufe.*

benene, og højre ben er lagt over det venstre, der er næsten strakt. Korstræet, ca. 250×175 cm, er formet som et 'levende kors' eller livstræ med korsblomster (en række af disse dog sekundære) på både den vandrette og lodrette stamme. Ved korsenderne er firpas med evangelistsymboler, alle med skriftbånd, hvorpå navnene er angivet med staffering; øverst Johannes (»S. Iohan(n)es«), tv. Markus (»S. Marcvs«), th. Lukas (»S. Lvcas«) og nederst Mattæus (»S. Matthevs«). Stafferingen, der i al væsentligt hidrører fra en restaurering 1918, omfatter på Kristusfiguren lys karnationsfarve, rødbrunt hår, grøn tornekrone, forgyldt lændeklæde samt rødlig vunde og blodsdråber; korstræet står grønt med rød randstribе, idet korsbladene er stafferet i en lysere grøn. Firpassene har blå grund med forgyldte figurer (Mattæus dog med naturlig karnationsfarve på ansigt og hænder); skriftbåndene står hvide med sorte versaler.

Fig. 35. Dåbsfad, o. 1575 (s. 839). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Taufschüssel um 1515*.

af arkadefonte, formentlig udgående fra samme værksted (Bølling og Sædding, Bølling Hrd. samt Husby og Staby, Ulfborg Hrd.) (Mackeprang, *Døbefonte* 323 f.). Foden, af rødlig granit, har form som et omvendt terningkapitel med vulst ved overgangen til kumme; den cylinderformede kumme, der forneden går over i en keglestub, er af en lysere grå, mere grovkornet granit og måler 70 cm i tværmål. Herpå er arkadelignende frise af slanke, høj ovale felter, indrammet forneden og ved mundingsranden af flade vulster. Nederst på foden er sekundært påmalet en sort randstribе, formentlig efter 1883, da fonten beordredes rensat for maling.¹⁸ Fonten blev 1853 flyttet til korbuens nordside.⁵¹ 1940 fik den sin nuværende plads i korets midte. Et (†)fontelåg, anskaffet o. 1851,⁵¹ fladt med drejet midtknop og egetræsmalet; henlagt på kirkens loft.

Dåbsfad (fig. 35), o. 1575, antagelig sydtysk, med nyere indsats. Det ældre fad er 41,5 cm i tværmål og er sammensvejet med indsatsen, ligeledes af messing; samlet tværmål: 65 cm. I bunden er et relief, dog meget slidt, med Adam og Eva omkring Kundskabens træ. På fanen er indpunslet en bort af små rosetter. 1852 foresloges det, at man 'opkogte' fadet, som derefter

skulle placeres i en passende højde ved hjælp af en træramme.⁵¹

Dåbskande, (fig. 36), 1912,¹⁸ af messing, 28,5 cm høj. På en buget fod er et cylinderformet korpus med cirkelkors i relief, fremspringende øvre del med knækket hank og kort bred hældetud. Næsten fladt låg med hvælvet midtdel, formet som cirkelkors i relief. Under bund ejermærke som på kalk (dog »Bøvling«), †*Dåbskande*. 1862 omtales en 'vandkande af britisk tin' (formentlig engelsk tin).¹⁸

Prædikestol (fig. 37-38), antagelig fra 1600-tallets første årtier, nært beslægtet med prædikestolen i Tørring (s. 688), der udførtes 1605 og tilskrives snedker Kristen Spend i Lemvig.

Stolen er formet som en karnapprædikestol, hvoraf de tre sider udgør kurvens fremspring, mens et fag er placeret ved opgangen og to fag ved sydvæggen. Fagenes arkadefelter indrammes af joniske søjler, nederst med prydbælte af beslagværk, øverst med 'hals', smykket med en karvskåret stjerne. Bueslagene hviler på kanne-

Fig. 36. Dåbskande, 1912 (s. 839). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Taufkanne, 1912*.

Fig. 37. Prædikestol, 1600-tallets første fjerdedel (s. 839). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Kanzel, erstes Viertel des 17. Jahrhunderts.*

lerede pilastre og har tandsnitsbort; i sviklerne rosetter. Postamentfeltet har fyldingsfremspring med fantasifulde løvemasker (jf. fig. 38), mens kronfrisen har beslagværksdekoration mellem diamantbosseprydede fremspring. Hængestykkerne har kerubhoveder mellem dobbeltvolutter; heraf er dog fem af syv fornyede, mens to *englehoveder findes på Nationalmuseet (inv. nr. D9667).⁵² *Underbaldakin*, nyere (jf. fig. 9g), af svungen kontur, afsluttet med dobbelt, profileret hængeknop; *opgang*, i hovedsagen nyere, med svagt krummet mægler. 1918 indsendtes de oprindelige fire *fyldingsfelter med tilhørende fjæl af fyrretræ til Nationalmuseet (inv.nr.D9622). Nyere *bogstol*. *Himmel*, ligeledes samtidig med stolen, omfattende rektangulært parti med tresidet fremspring, smykket af fem høje prydgavle (ingen gavt mod øst) med kartoucherammer. Under himlens centrale del er en ottebladet roset, og mod vinduesvæggen en udskåret bølgekant.

Stolens nuværende tilstand hidrører fra en grundig restaurering 1918 ved Poul Jensen og Peter Kr. Andersen. På grundlag af ældre farvespor fornyedes stafferingen med en broget skala, spændende fra rosa, rød, rødbrun, brun, to nuancer af grønt til beige, gult, samt sølv og guld. Kurvens malerier af de fire store og to mindre profeter med tilhørende indskrifter, henholdsvis i versaler (arkadefelter) og fraktur (postamentfrise), er delvis fornyet (helt nymalet er 1. og 6. fag, dvs. profeterne Esajas og Joel), dog efter ældre fragmenter. Profetrækken, der 1922 kopieredes på stolen i Tørring (s. 689), omfatter flg., regnet fra øst mod vest: »Esaias. XIII.«, »XXXI. Ieremias«, »XXXIII. Ezechiel.«, »Daniel.VII«, »Hoseas.VI« og »Iol.V.« På postamentfelterne læses i gyldent på sort: »Jeg udsletter dine Sønder som en Taage thi jeg vilt frelse dig och dine Steder.« (Es. 44,22), »Jeg vil giffue min Lov i deris Hierte oc deris Sind, de skulle være mit Folck.« (Jer. 31,33), »Jeg haffver Ingen behagelighed i den ugudeliges død men i at hand omvender sig. PN.⁵³« (Ez. 33,11), »Riget oc Macten under Him(m)elen Skal giffvis de(n) høiestis hellige folck.« (Dan. 7,27), »Jeg haffuer lyst til miskundhed oc icke til Offer men til at kende Gud.« (Hos. 6,6), »Hver som kalder paa Herrens Naffn han skal bliffue frelst.« (Joel 3,5). Underbaldakinen og opgangspanelet har lysegrønne mauresker på sort grund. På sidstnævntes oprindelige panelfelter (jf. ovf.) fandtes en maureske- eller planteslyngsdekoration, udført i grønt på rødbrun bund, mens den tilhørende fyrretræsfjæl havde hvidlig dekoration på mørk grund; prædikestolshimlens opstandere har kerubhoveder i løvkranse under Jesumonogrammer, på undersiden guldstjerner på mørkegrøn bund. På bagsiden af karnappens første fag er sort versalindskrift, hidrørende fra restaureringen: »Anno 1918 er altertavle, prædikestol og krucifix istandsat under Nationalmuseets tilsyn af Peter Andersen og Poul Jensen.« I forbindelse med istandsættelsen 1940 tilføjedes andre versalindskrifter i sort, hhv. på pulten og på opgangen: »Nec minuere nec addere« (Ikke trække fra, ikke tilføje) og »Gratia servus gratia« (Det er nåde at være Nådens tjener).

Fig. 38. Detalje af prædikestol (jf. fig. 37). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Detail der Kanzel.*

Prædikestolen, der ved restaureringen blev sænket 8-9 cm, er opsat ud for skibets østligste vindue. 1766 omtales stolens indskrifter, placeret under profeternes billeder, som 'ordinær' og omfattende 'nogle bibelskesprog'.⁴⁵ 1851 fæstnedes stolen, der året efter stafferedes indvendig med perlefarve.⁵¹ Som optakt til hovedrestaureringen (jf. ovf.) anbefalede kurvens figurmalerier dog erstattet af mønsterbemaling.⁵⁴

† *Omhang*, af rødt klæde, vel fløj, tidligst nævnt 1862 og regelmæssigt fornyet siden, bl.a. 1898, da stolen ligesom alterbord og knæleskammel fik nyt fløj med guldgaloner.¹⁸

Stolestader (jf. fig. 22, 42), 1940, udført af Jens Brask Christensen efter tegning af Viggo Norn, med genanvendelse af ældre dele fra fherskabspulpitur (jf. s. 843) ved indgangen

som hhv. ryg- og forpanel. Stolene er opstillet i to blokke med hhv. 24 (nord) og 19 (syd) sæder, heraf er det forreste stade i begge sider med dobbeltsæder og stadet i sydsiden ved prædikestolen af kun halv bredde. Let skråstillede fyldingsryglæn og gavle med vandret øvre afslutning og tandsnitsfrise samt udtrækssæde, alt svarende til Norns kun fa år ældre (1935-36) stolestader i Horsens Vor Frelses Kirke (DK Arhus 5530). Rødbrune sæder, rygstykker og bagklædninger, gavle lysegrå med mørkbrunt, gult og sort (udtrækssæder) samt gråmarmorering af fyldinger. Indgangspartiets panelværk (fig. 40), 1. fjerdedel af 1600-tallet, omfatter to gange fem fag, med hammerformede fyldinger, kronet af brudte trekantgavle og flankeret af joniske pilastre med diamantbosser og nedadtil tilspidsede skafter;

Fig. 39. Kirkens indre, set mod øst. Foto før 1898. — *Kircheninneres gegen Osten.*

nederst tværrektangulære fyldinger mellem diamantbosser. Øverst prydfriese med tandsnit og æggestav, svarende til prædikestolens arkader (fig. 38). Panelbeklædningen hidrører som nævnt ovenfor fra *†*herskabspulpir.

*†***Stolestader.** Stolestaderne er tidligst omtalt 1640 og igen 1648 i forbindelse med istandsættelser. 1649 udførtes to kvindestole bag kirkedøren, 'der forordningen var gjort i kirken'. Endvidere istandsattes stolene inden for døren.¹⁶ 1768 er omtalt 27 mands- og 38 kvindestole. Heraf var mandsstolene til fire-fem personer, kvindestolene dog kun til tre-fire individer.⁴⁵ At dømme efter antallet må staderne, svarende til den senere opstilling (jf. fig. 39), i begge sider være ført helt frem til alterskranken. Stolene fornyedes o. 1851 og blev d.å. stafferet i egetræsfarve.⁵¹ Glatte gavle med udsvejfede topstykker og låger med fyldinger (jf. fig. 39, 60).

Præstestol, 1998,⁴³ armstol ('Y-stol') af lyst bøgetræ med fletsæde, efter tegning af Hans Wegner; i korets sydøsthjørne. *†***Præste- og degnestole** (jf. fig. 41). 1852 foresloges den ældre

præstestol ved alterets nordre ende og den tilsvarende til kirkesangeren (deggen), som 'nu optager for megen plads i det lille kor', erstattet med to ensartede stole ved hver ende af alteret, af passende højde og med 'anstændige spoledø' døre (dvs. tremmedøre); heraf skulle præstens forsynes med passende forhæng og kirkesangerens indrettes således, at den øverste halvdel af døren kunne åbnes særskilt. Begge skulle oliemales i palisanderfarve.⁵¹ Stolene er antagelig identiske med dem, der er gengivet på ældre fotografier (jf. fig. 39, 41), dvs. udformet med volutformet topstykke og gitterværk af spinkle søjler på lavt fyldingspanel; ved korets sydøst- og nordøsthjørne. 1875 foresloges begge fjernet og erstattet af stole, hhv. for præsten i det søndre hjørne og til deggen i korbuen. Nedtagningen af 'de to bure' stilleddes dog i bero året efter og gennemførtes først efter 1899.¹⁸

*†***Lukkede stole.** 1649 fornyedes døren til ridefogedens stol.¹⁶

Løse stole, antagelig o. 1979 og 1998, omfattende hhv. seks enkelte stole og to armstole, alle med

fletsæder og rødbrun staffering, i skibet, samt 12 af lyst bøgetræ med fletsæder, i koret.

Bænke. To ældre bænke, muligvis identiske med det par 'anstændige', oliemalede bænke, der anskaffedes 1853,⁵¹ er opstillet hhv. i våbenhus og tårnrum. Stafferet teglrøde.

Dørløje. Samtlige stammer fra hovedrestaurationen 1940 og er udført efter tegninger af Viggo Norn.

†*Herskabspulpitur* (jf. fig. 9, 39), fra 1600-tallets første årtier. Et herskabspulpitur ('en ziirlig stol') til 'friherreskabet' på Rysensteen er tidligst omtalt 1766.⁴⁵ At dømme efter den delvis bevarede (†)panelbeklædning (jf. s. 841) må pulpituret hidrøre fra 1600-tallets første årtier. Det var opbygget i korets nordvesthjørne som en pillebåret struktur med vinduer mod kirkerummet, heraf fire vinduesfag mod syd mellem frisøjler, smykket med prydbælter svarende til prædikestolen, og opgang fra en nu tilmuret dør i korets nordmur (s. 828). Pulpiturets beklædning, der har omgivet opbygningen på de tre sider, har at dømme efter fig. 39 alene været placeret på strukturens øvre del, mens kirkens ordinære stolestader var anbragt nedenunder. 1851 suppleredes pulpituret med fire knopper, der manglede, antagelig identiske med de på fig. 39 viste kugler over frisøjlerne.⁵¹ Allerede 1864 overvejedes det at fjerne stolen, der skønnedes for lille til de 8-10 personer, der kunne placeres heri. O.1909 fjernedes den øverste del, idet underdelen og panelbeklædningen bibe-

Fig. 41. Altertavle, 1684, flankeret af præstestol og degnestol, begge fra 1850'erne (s. 842). Foto før 1898. -Altar, 1684, daneben Pastorenstuhl und Küsterstuhl, um 1850.

holdtes — sidstnævnte som indhegning af den nu rekonstruerede stol til Rysensteens ejere (jf. fig. 9).¹⁸

Orgel (jf. fig. 23), 1965, af standardtype 'Hørve', med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kongens Lyngby. Disposition: Hovedværk: Rørfløjte 8', Principal 4', Oktav 2', Scharf. Positiv: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Nasat 2 2/3', Oktav 1'. Pedal: Subbas 16', Gedakt 8'. Kopler: Pos-HV, HV-P, Pos-P. I tårnrummet. Stafferingen er rødbrun med olivengrønne lister, harmonerende med det øvrige inventar. †*Orgel* (fig. 9 c-d), o. 1909, med fem stemmer og oktavkoppel, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen.⁵⁵ Orgelfacaden var opbygget med to høje sidefelter og to lavere midtfelter, der kronedes af et kors.⁵⁶ Oprindelig på †pulpitur i skibets vestende, senere flyttet til tårnrummets gulv og udstyret med en ny, uindrammet pibefacade, udført efter tegning af Viggo Norn (fig. 42).⁵⁷ Spillebordet var placeret i orgelhusets søndre gavl.

Fig. 40. Panelfag fra (†) herskabspulpitur, 1600-tallets første fjerdedel (s. 841). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — Täfelungsfach von (†)Herrschaftsempore, erstes Viertel 17. Jahrhundert.

Fig. 42. †Orgel 1909 med ny facade 1940 efter tegning af Viggo Norm (s. 843). Foto i Bøvling Lokalarkiv. — †Orgel 1909 mit Orgelprospekt von 1940 nach Zeichnungen von Viggo Norm.

†*Kiste*. 1649 blev kirkens kiste, som var 'aldeles ubrugelig', forbedret med jernbånd og hjørnebeslag i Ramme Smedje.¹⁶ 1851 fjernedes en kiste i koret (muligvis denne) og 'noget ragelse' under prædikestolen.⁵¹

Belysningen omfatter syv lysekroner, alle otte-armede, nyere og ophængt i skibet; heraf findes tre i syd og fire i nord. Endvidere seks væglamper. I forbindelse med kirkens seneste restaurering (afsluttet 1979) flyttedes kronerne fra en ophængning over midtergangen til kirkens nord- og sydside. Samtidig øgedes antallet fra fire til syv.⁵⁸

Lysekroner. 1) 1921, ifølge indskrift på hængeskuglen med fordybet fraktur skænket: »Fra P. Braagaard og Hustru 1921. Naar jeg er skrøbelig da er jeg stærk. 2 Cor. 12.10«. Nr. 2 i nordrækken, regnet fra øst.

2) 1924, ifølge indskrift på hængeskuglen med fordybet skriveskrift »Skænket af Jens Mølsted Jensen og Hustru. Bøvling 1924.« Nr. 3 i nordrækken, regnet fra øst.

3) 1940, ifølge indskrift på hængeskuglen med fordybet skriveskrift: »Skænket 1940«. Nr. 4 i nordrækken, regnet fra øst.

4) Antagelig o. 1940 (jf. fig. 23). Stor hæn-

gekugle, 2×8 arme og topfigur i form af Jupiter på ørnen. Østligst i skibets nordrække.

5-7) 1979.⁴³ Tre ensdannede, med mindre hængeskugle, midtdelt af profilring, alle placeret i skibets sydside. Ophængt i forbindelse med kirkens istandsættelse dette år.

†*Lysekroner*. 1766 omtaltes 'en smuk lysekrone af messing med syv arme', ophængt midt i kirken.⁴⁵ Kronen registreredes endnu 1862 og ses på ældre fotografier (fig. 39). Tilsyneladende var midtknoppen kronet af Jupiter på ørnen, svarende til nr. 4; derudover fandtes to enkle firearmede kroner af træ, hver med i alt otte lys. Alle ophængt i skibets midtakse.

Lamper (jf. fig. 22), nyere. Seks ensdannede lamper, hver med tre arme oprullet i volut er placeret henholdsvis ved korets nord- og sydvæg samt i skibets vestende ved tårnrumsbuen. Endvidere er endnu en lampe, dog kun med en enkelt arm, opsat på skibets sydvæg, vest for prædikestolen.

Kirkeskib (fig. 59), ophængt 1992, udført af daværende kirkeværge Christian Christensen.⁴³ »Haabet«, tremastet barkentine. Skibet er rødbrunt med sortfarvning af partiet under vandlinjen; navnet er anført med hvide antikva. †*Kirkeskib*, tremastet orlogsfregat, ophængt 1930, men nedtaget o. 1970.⁵⁹

Salmenummertavler, nyere. I alt fire tavler, tværrektangulære med profileret ramme og beregnet til skydebrikker og ophængte tal. Rødstafferet med grønt og guld, tallene er af metal med hvid emalje. Supplerende tavle, ophængt 1990.⁴³

(†) *Salmenummertavler*. 1) 1868 fornyedes otte tavler foruden den største lige over for prædikestolen (jf. fig. 39). Tavlerne var enkle med halvrund øvre afslutning, sortstafferet og beregnet til at skrive på med kridt. Et eksemplar er endnu bevaret på kirkens loft. Det kan være identisk med en af de ovenfor nævnte tavler eller med et ekstra eksemplar, der anskaffedes 1899. 2) 1910, beregnet til indskudstal og med tagformet afdækning, hvidstafferet med sorte tal, jf. fig. 60.¹⁸ Heraf findes tre intakte samt en tavle uden afdækning, ligeledes på kirkens loft.

Præsterækketavle, 1941 ifølge påskrift på den

Fig. 43. *Portrætbuste af Henrik Rüsensteen, antagelig mellem 1664 og 1671, tilskrevet Bartolomeus Eggers, Amsterdam (s. 845). Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Foto Lennart Larsen. — *Portrætbuste von Henrik Rüsensteen, zwischen 1664 und 1671, Bartholomeus Eggers, Amsterdam, zugeschrieben.

riffelskârne ramme, udført af tømrermester Jens Brask Christensen.⁶⁰ Staffering i gråblåt og sort med forgyldning. Gylden versalindskrift.

(†) *Kirkestævnetavle*, 1800-tallet, med svungen øvre kontur og hul til ophængning. Sortstafferet med påskrift i hvid fraktur: »Menigheden vilde blive Tilstede.« På kirkens loft.

* *Portrætbuste* (fig. 43) af Henrik Rüsensteen, antagelig udført mellem 1664 og 1671,⁶¹ af hvidlig marmor, tilskrevet den fremtrædende hollandske billedhugger Bartholomeus Eggers fra Amsterdam.⁶²

Busten, der hviler på en enkel, firkantet plint og måler 105×73×40 cm, viser fæstningsingeniørens brystbillede uden arme. Rüsensteen, der har et lille tilspidset og opadret overskæg, er vist med allongeparyk, som falder i to lokker foran begge skuldre. Han er iklædt antikiserende brystharnisk, forsynet med blomsterornamentik og prydet på skuldrene med løvehoveder. Halsklud, bundet i sløjfe, der fastholdes med en diamantagraf, og bredt bånd, ført diagonalt henover brystet fra højre mod venstre og smykket med båndsløjfe. Et andet draperi med frynser, fæstet til venstre

skulder, danner en blød kurve omkring bustens underdel og slører overgangen mellem denne og plinten.

Portrætbusten, der 1743 omtaltes som »et halv Corpus« og 1766 som et 'effigies (dvs. et portrætbillede) af hvid marmor, stående på den søndre side af alteret på en høj trætrappe',⁶³ kunne muligvis være planlagt til at skulle indgå i et mere monumentalt epitafium, således som det bl.a. kendes fra andre, både ældre og samtidige eksempler.⁶⁴ Det er dog måske mere tænkeligt, at busten i den antikt prægede, heroiske form oprindelig har været tænkt til en placering i en profan kontekst,⁶⁵ enten over en kamin eller over en portal på Rysensteen, måske svarende til placeringen af en gentagelse af portrættet, der ifølge meddelelsen 1766 'menes at være i København på Kastellet', Rysensteens hovedværk i Danmark. Sidstnævnte buste kendes dog ikke, men ville, hvis den havde været placeret her, have udgjort en nært beslægtet parallel til Frederik III's buste over Sjællandsporten sammesteds.

Selv forlod fæstningsingeniøren Danmark for stedse, ikke længe efter at han havde mistet sin hustru, Susanne Topfengiesser (Dubbengiesser), der afgik ved døden o. februar 1678.⁶⁶ Hustruens lig blev overført til kirken i Sauwert, tæt ved parrets hollandske ejendom, godset Onstaburg syd for Groningen, og her kom også han selv til at hvile ved sin død året efter. Det er derfor lige så vel muligt, at monumentet i Bøvling har været opsat sekundært som et posthumt mindesmærke, måske overflyttet fra Rysensteen af hans datter og svigersøn, f.eks. i forbindelse med familiens vigtigste donation, den fornemme altertavle fra 1684. Herved ville korets familieminder, der tillige omfattede det Rysensteenske pulpitur (s. 843), udgøre en velgennemtænkt helhed. Hvorvidt monumentet i denne placering var forsynet med supplerende indskrifter med omtale af navn, rang samt fødsels- og dødsdato, fremgår ikke.⁶⁷ Efter Rysensteens salg (jf. ovf.) og Ove Henrik Juul-Rysensteens erhvervelse af ejendommen Julianelyst ved Horsens blev busten nedtaget fra kirken og genopstillet som haveskulptur det sidstnævnte sted.⁶⁸ Siden fulgte den medlemmer af slægten, indtil den 1923 erhvervedes fra

Villhelmsborg til Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg (inv.nr.A 2782).⁶⁹

Pengeblok (fig. 44), 1600-tallet, af eg. Den 90 cm høje blok er beklædt med metalplader foroven og på de affasede hjørner, fæstnede med rundhovede nagler. Låget, der er hængslet bagtil og forsynet med pengeslids, fastholdes af to lange fladjern med ornamentik langs kanterne og har foroven kunnet lukkes med hængelåse. Fæstnet til gulvet med jernbånd. Rødmalet med sort låg og jernbånd. I våbenhusets nordvestre hjørne. En kugleformet *pengebøsse*, nyere, af messing, beregnet til indsamlinger til Ydre Mission, er opsat vest for indgangsdøren. † *Tavlepung*, foreslået anskaffet 1852.⁵¹

(†) *Begravelsestilbehør*. Tre lysestager af fyr, formentlig beregnet til opstilling i forbindelse med begravelser, henholdsvis 31, 31 og 42,5 cm høje, findes på kirkens loft.

Klokker. 1) (Fig. 45-46), 1491, tværmål 90 cm. Klokken har profilering over slagring. Øverst på legemet står mellem dobbelte profiler følgende minuskelindskrift, indledt og afsluttet med

Fig. 44. Pengeblok, 1600-tallet (s. 846). Foto Arnold Mikkelsen 2007.— *Opferstock, 17. Jahrhundert.*

Fig. 45. Klokke, 1491 (s. 846). Foto Arnold Mikkelsen 2007.- *Glocke, 1491.*

majuskler: »Anno d(omi)ni mccccxxxxi help ih(esu)s maria tutor ecc(l)e(siae) bene roert gr A« (I Herrens år 1491. Hjælp Jesus, Maria. Kirkeværge Bene Roert(?) Gr A(?)) (Uldall, *Kirkeklokker* 108). Mellem de enkelte ord korsformede smårosetter. Mellem første og sidste ord er indsat cirkulært segl med en stående biskop, udstyret med krumstav, indrammet af randskrift med næppe læselige majuskler (fig. 46). Seglet (muligvis et gildesegl) findes tilsvarende på den største klokke i Tanderup (Båg Hrd., Odense Amt). Endvidere er bomærke, formentlig for støberen (Gr A(?)) indføjjet efter »Maria«. Marner med tovsnoning. Ophængt i moderne slyngebom. Klokkestolen er delvis fornyet i fyr med vandrette bjælker, der er ført ud til murværket i glamhullet. Med lejer for ophæng i østre glamhul. Tømmerstykker i nordre glamhuls vanger, som springer frem i ydre murflugt, tyder dog på, at klokken tidligere var ophængt udvendigt i dette glamhul.

Klokken blev istandsat 1648.¹⁶ 1766 berømmes klockens lyd, der kunne høres i en afstand

af over en mil.⁷⁰ 1925 anbefaledes det dog kraftigt, at den gamle klokke repareredes.¹⁸ Dette skete tilsyneladende først 1963, da firmaet Thubalka, Vejle, istandsatte klokken, der på dette tidspunkt var revnet.⁷¹

2) 2004, støbt af det hollandske klokkefirma Eijsbouts i Asten, tværmål 108 cm. Klokkelegemet smykkes af korset kors,jf. korgavl (fig. 9c). Øverst mellem dobbeltlinjer og prydbort er omløbende indskrift med reliefversaler og rosetter som skilletegn: »Skænket af menigheden. Støbt til Bøvling Kirke år 2004 af Eijsbouts i Holland«. På legemet, modsat korset står fire strofer: »Jeg kalder til kirke/ mellem hav og fjord/ Gud til ære/ mennesker til trøst«. Samtidig klokkestol af eg; vuggebom. Automatisk klokkeringing.

GRAVMINDER

†*Epitafier og mindetavler.* 1) Epitafium, 1600 (1608 (?)), over Christopher Andersen Ustrup (Ustrup), kirkens sognepræst, † i sit 35. år, antagelig 17. okt. 160D (8(?)), som anført efter skriftsted (Rom. 8,34).Tillige med sine to hustruer, Anna Sørensdatter og Mette Anchersdatter foruden deres 11 børn. Tavlen var opsat ved alteret og rummede personalia, hvoraf årstallets sidste ciffer dog allerede 1766 var ulæseligt.⁴⁵

Fig. 46. Bispesegl. Detalje af klokke (fig. 45). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Bischofssiegel. Det ail von Glocke.*

2) Mindetavle, o. 1748, over den ‘fordum vel-ædle og velbyrdige, nu himmelsalige’ kaptajn Dörning Ludvigssen von Witke, * i Perlin, i Preussen 1659 som søn af Ludvig Christianssen Witke, herre til Perlin, og Catharina Dörningsdatter, † 7. nov. 1748 i Bøvling Degnebolig i sin alders 89. år, på nær nogle dage. Efter personalia et opbyggeligt rimet vers:

»Vel er stridet, naar man Kronen
kan fra Løbet hente hiem,
og fra striden op paa Thronen
flytte i Guds eget Giem,
hvor ey meer Suk og Møije være skal ey Farlighed;
men hvor Hierte Siæl og Øije
skue skal Guds Herlighed;
saa vel endt naar Striid og Møje vexles om til ævig Roe,
og naar Siælen i det høje medTriumph og Frijd kan boe.
Denne salig Witke lagde her sin Vandrings Møjsom Stav,
der han Verden Afsked sagde, fik han her sin hviile Grav.«

Plade af blik, ophængt på væggen.⁴⁵

Gravsten. 1) (Fig. 47), romansk, af storkornet, rødgrå granit. 182×56 cm. Stenen er udfyldt med et symmetrisk opbygget korsornament, hvor selve korset hviler på en bred, tvedelt stamme og gentages under den vandrette midtakse.⁷² Tidligere placeret i koret,⁷³ siden 1940 i våbenhusets udvendige vestmur. Stenen var knyttet til et sogn om en uhæderlig præst (s. 815), der på grund af et bedrageri ikke kunne finde hvile i sin grav.

2) (Fig. 48), 1698, over Pou[l]s[en],⁷⁴ *16[40] i [Gu]du[m],boede i Kiølhede (Kølhede),Bøvling Sogn i 32 år og døde smst. 1697 i sit 58. år.Tillige med hustruen, Maren Jensdatter, *1640 i borig (Skjoldborg) i Guddom (Gudum) Sogn, boede med ægtemanden 32 år i Ki[ø]lhede og blev med ham velsignet med en søn og to døtre. Stenen bekostedes anførte år af moderen og datteren, som da endnu levede. Grå kalksten, 200×136 cm; indskriften delvis afslidt.

Stenen udfyldes af to ovale laurbærkransede felter med indskrifter i fordybet kursiv, hvorover krucifiks og nedenfor forkrænelighedssymboler, kranium med timeglas over korslagte knogler og skriftbånd med bibelsted (Ez. 6,5). I hjørnerne de fire evangelistsymboler i firkantede rammer med angivelse af de respektive navne (øverst tv. og th. Mattæus og Markus, nederst tv. og th.

Fig. 47. Gravsten nr. 1, romansk (s. 848). Foto Arnold Mikkelsen 2007.— *Grabs tein Nr. 1, romanisch.*

Lukas og Johannes). Stenen var tidligere placeret på kirkegården, nord for kirken og vest for den tilmurede norddør (s. 819),⁷⁵ siden o. 1940 på tårnrummets nordvæg, placeret på cementsokkel og fastholdt af jernkramper.

3) (Fig. 49), o. 1789, over kirkens sognepræst, Janus Nicolai Schouboe, *12. jan. 1708 i Viborg, »Collega« (hører) ved Viborg Latinskole i 12 år, præst i Bøufing og Flönder (Bøvling og Flynder) i 48 år, i embedet »aarvaagne og utrættede Jubel Lærere«. †12. aug. 1789 i Bøvling Præstegård efter »5 Aars smertelige Sygdom«. Sammen med sin hustru, Karen Olesdatter, *3. juni 1716 i Nykøbing Mors, 1° g.m. afdødes forgænger, sognepræst Peder Bhie, med hvem hun i 4 års ægteskab fik tre børn, 2° g.m. ovennævnte og ved

ham mor til 11 levende børn. Levede som enke i Bodsgårdhus. Alder, dødsår og -dato er ikke udfyldt.

Lysegrå og sortflammet kalksten, 187×124 cm, uregelmæssig brudlinje tværs over stenen, lidt under midten, udbedret med cement. Inden for bred riffelhugget kant er stenen udfyldt med gravskrift i fordybet kursiv, sekundært udfyldt med sort. Stenen var tidligere placeret ca. 20 m syd for korets østhjørne ved indgang til kirkegården.⁷⁶ Nu på våbenhusets østvæg.

4) (Fig. 50), o. 1821, over Jørgen Donnerup, *15. nov. 1757 i Søndersthoved, Give Sogn, 'underkastede sig offentlig juridisk eksamen', boede nogle år på sin ejendom Nørre Holmgård og siden på Aneberg (Annebjerg), 1811 udnævnt til tiendekommissær i Ringkøbing Amt. Levede ugift, »men Orden, Klogskab og Retskaffenhed udmærkede stedse hans Vandel«. Donnerup stiftede af sin formue et legat for sin familie og tildelte også fattigvæsenet betydelige gaver. †22. marts 1821 på Annebjerg.

Lysegrå og sortflammet kalksten, 189×128 cm. Skriftfeltet med gravskrift, udført i fordybet kursiv, sekundært optrukket med sort, udfylder stenens midte og indrammes af rocaillelignende kartoucher, der øverst viser symboler af relevans for afdødes beskæftigelse, en åben lovbog over korslagte palmegrene, flankeret af blæk- og sandhus. Nederst religiøs sentens i tværovalt felt. Hjørnerne er markeret af kerubhoveder. På våbenhusets østvæg, tidligere placeret på kirkegården, ca. 10 m sydøst for koret.⁷⁷

†Gravsten. 1) O. 1675, over Frands Jörgenssøn (Frans Jørgensen), * i Thorsted i Hatting Hrd., underskriver på Rüssenstein (Rysensteen) i seks år, †1675 i sin alders 28. år. Stenen var placeret i kirkens gulv.⁴⁵

2) O. 1681, over Kirstine Albretzdatter (Albrechtsdatter), 'det sande Guds barn, al dyds og æres elskerinde', * i Flensborg, †25. sept. 1681, i sit 27. år, sammen med sin 'himmelfødte og straks bortdøde' unge søn. Stenen blev lagt af Kirstine Albrechtsdatters ægtemand (og fader til den døde dreng), Henrich Minke. Efter personalia fulgte et rimet mindevers, lagt i munden på den bortgangne hustru:

Fig. 48. Gravsten nr. 2, 1698, over ... (Jens(?)) Poulsen og Maren Jensdatter (s. 848). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - Grabstein Nr. 2, für Jens(?) Poulsen und Maren Jensdatter, 1698.

»I Holstein er jeg baaren,
og Minke mig udkaaren
til Mand og Hoved min,
jeg med min søn nu lever,
I himmel Glæde svever;
a Dieu min Minke Fiin.«

Som nr. 1 i kirkens gulv.⁴⁵

† Gravkapel for slægten Juul-Rysensteen (Juel af Rysensteen, fig. 51). Planer om etablering af en slægtsbegravelse for de ældste medlemmer af slægten kendes ikke nærmere, med mindre busten af Henrik Rysensteen (jf. ovf.) skal tolkes som reminiscens af et sådant projekt. Som anført blev denne dog begravet i Holland, mens datteren Jeanne Marie 1712 bisattes sammen med sin tredje gemal, Gregers Daa til Hald i Viborg Domkirke (kapel ved søndre korsarm). Dog synes kisten af hendes anden ægtemand, Christian Juel (Juul),

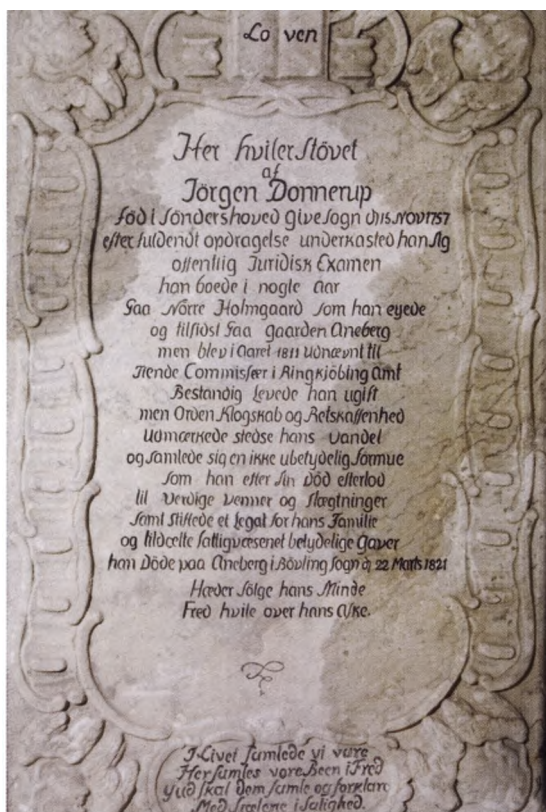
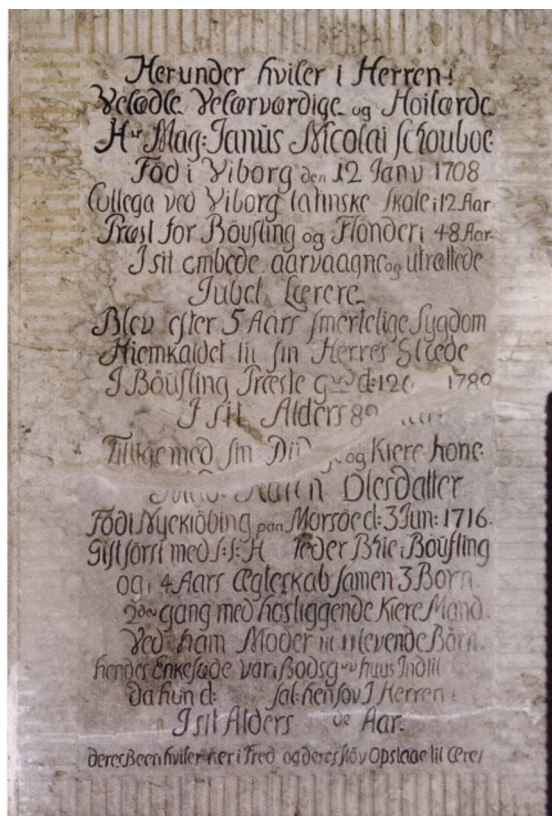

Fig. 49—50. Gravsten. 49. Nr. 3, o. 1787, over sognepræst Janus Nicolai Schouboe og Karen Olesdatter (s. 848). 50. Nr. 4, o. 1821, over Jørgen Donnerup (s. 849). Foto Arnold Mikkelsen 2007. — Grabsteine. 49. Nr. 3, für Gemeindepfarrer Janus Nicolai Schouboe und Karen Olesdatter um 1787. 50. Nr. 4, für Jørgen Donnerup, um 1821.

der døde 15. april 1691 i Dublin, at have været i kirken, jf. ndf.

I løbet af 1700-tallets første halvdel synes tårnrummet for alvor at være blevet taget i anvendelse som gravkapel for lensbaron Ove Henrik Juul-Rysensteen, søn af Jeanne Marie Rysensteen og Christian Juul,⁷⁸ og dennes familie. Begravelsen, der tidligst omtales 1743,⁷⁹ havde hvælvet loft og var afskærmet med en toføj et *gitterlåg* af jern mod kirkerummet jf. fig. 9d. Ifølge præsteindberetningen 1766 fandtes på daværende tidspunkt i alt seks kister for Ove Henrik Juul-Rysensteen, hans hustru, Ida Anna Rantzau, og fire af parrets otte børn (jf. nr. 1-6). Af kisterne omtales tre som marmorstafferede og tre som overtrukket med baj (lærred).⁴⁵ Inden for de næste knap 30 år bisattes her yderligere ni

medlemmer af familien: parrets øvrige fire børn med hustruer samt et enkelt barn, død som spæd og begravet med sin mor (jf. nr. 7-14). Af disse var en række dog overført hertil fra andre kirker (nr. 7(?), 9 og 11-14).

Da godset Rysensteen overgik til nye ejere o. 1800, blev det imidlertid stadfæstet i auktionsbestemmelserne, at begravelsskapellet fremdeles skulle reserveres til efterkommere af slægten Juul-Rysensteen, idet en pengesum blev afsat til kapellets vedligeholdelse, mens herregårdens fremtidige ejer og kirkens sognepræst forpligtedes til at varetage tilsynet hermed.⁸⁰ Ikke desto mindre tiltog forfaldet i løbet af det 19. århundrede, og 1873 besluttedes det bag gitterlågen at opsætte en skærmende skillevæg af brædder med en, i det mindste fra 1909, aflåst

dør mod kirkerummet.¹⁸ 1879 bemærkede J. B. Løffler i alt 11 kister, heraf fire uden kisteplader, ordnet i to rækker; et antal, der dog korrigeredes til 12 ved senere undersøgelser.⁸¹ At dømme efter antallet af afdøde (15) kan et præcist overblik over de senest 1941 (og 1946) registrerede dog næppe etableres. Der var imidlertid almindelig enighed om kapellets slette tilstand. En række af kistelågene var faldet sammen, flere kisteplader manglede, og enkelte afligene lå blottede - alt i alt gav det et forfaldent og uhyggeligt præg.⁸² Planer om at rydde begravelsen og jordfæste de døde på kirkegården omtales både 1903 og 1909, men realiseredes først 1940, jf. ndf. 1921 blev kapellet og kisterne midlertidig istandsat på initiativ af et af slægtens medlemmer.⁸³ Fotografier af kapellet (jf. fig. 51), optaget antagelig efter dette tidspunkt, viser et antal større og mindre kister, alle af barokprofil med karnissvungne sider og ophøjet låg. Blandt kistepladerne, der dog ikke sikkert lader sig identificere med nogle af de nedenfor beskrevne, ses tre variationer: 1) Cirkulær (eller ovalt) ophøjet midtfelt med stråleformet indfatning, 2) oval med bladværksramme, placeret mellem kranium over knogler og timeglas samt 3) skjoldformet og flad med uregelmæssig kontur.

I forbindelse med hovedistandsættelsen 1940 gennemførtes tømningen af kapellet, hvortil ad-

gangen yderligere var blevet delvis blokeret ved opsætningen o. 1909 af torgelpulpitur (s.d.). Kisterne blev nedsat i en fællesgrav på kirkegården øst for våbenhuset (jf. ndf.). Kistepladerne, som Nationalmuseet efter aftagningen tilbød at konservere og montere på træplader til ophængning i kirken, blev henlagt på kirkeloftet. En registrering af de tydbare indskrifter blev publiceret 1941 af den daværende sognepræst ved Bøvling Valgmenighedskirke, J. Jørgensen Borup i samarbejde med sønnen, Ernst J. Borup, der 1946 forfattede en supplerende redegørelse. Som anført af denne var pladerne dog senere blevet konfiskeret af politiet,⁸⁴ mens gitterlågen (1946) var opsat ved byens anlæg ved Annebjerg.⁸⁵ Et *kisteornament af træ, formentlig hidrørende fra kapellet, er endnu henlagt på kirkens loft.

Af kapellets begravede, omtalt enten i forbindelse med kister eller kisteplader, var følgende, anført her (så vidt muligt) efter dødsår:

1) 1691. Christian Juul-Rysensteen (1651-91). Ifølge Th. Thaulow (1925), slægtens biograf, fandtes i kirken på daværende tidspunkt kisten 'med hans endnu velbevarede lig', hvoraf det fremgik, at 'han har været lille af vækst'.⁸⁶ Kasten er ikke nævnt af andre indberettere, men liget kan være identisk med det velbevarede og mumificerede lig af en mand med hugsår i hagen

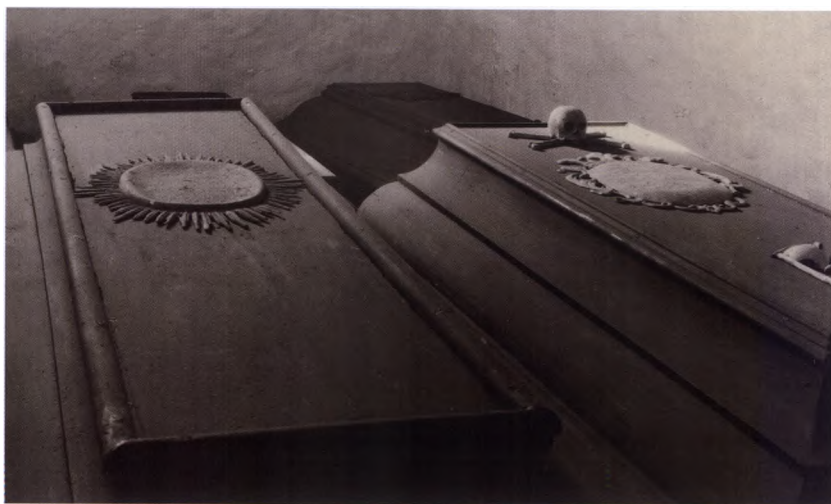

Fig. 51. Kister fra tgravkapel for familien Juul-Rysensteen (s. 851). Foto før 1940. Bøvling Lokalkarkiv. - *Särge aus der tFamiliengruft Juul-Rysensteen.*

Fig. 52. Familiegravsted for slægten Juul-Rysenstein, indrettet 2004 (s. 854). Foto Hugo Johannsen 2007. — *Familiengrabstätte für das Geschlecht Juul-Rysenstein, eingerichtet 2004.*

og med kårde ved siden, omtalt 1941 og 1946. Afdøde havde en aktiv militær karriere og afgik ved døden i Dublin efter længere tids sygdom, måske såret under sin deltagelse i den irsk-engelske krig. Jf. dog også nr. 13.

2) O. 1728. Ove Henrik Juul-Rysenstein (1685-0.1728).⁸⁸ Kisten, antagelig identisk med en af de marmorstafferede, omtalt 1766, registreredes ikke senere.

3) Formentlig før 1730. Henriette Juel (Juul), datter af Ove Henrik Juul-Rysenstein og Ida Anna Rantzau. Alder (død som barn)⁸⁷ og dødsår uvis. Antagelig identisk med én af de seks kister, der omtales 1766. Kistepladen karakteriseret som ulæselig.

4) Formentlig før 1730, jf. ovf. Christine Juel (Juul), datter af Ove Henrik Juul-Rysenstein og Ida Anna Rantzau. Alder (død som barn) og dødsår uvis. Antagelig identisk med én af de seks kister, der omtales 1766. Kistepladen ulæselig.

5) 1736. Ida Anna Rantzau (1681-1736),

hustru til ovennævnte. Kisten, antagelig identisk med en af de marmorstafferede, omtalt 1766, registreredes ikke senere.

6) 1749. Henrik Rüse Juel (Juul) (-1743-49). Søn af Ove Henrik Juul-Rysenstein og Ida Anna Rantzau. Antagelig identisk med én af de seks kister, der omtales 1766. 1941 nævntes kisten blandt de 12 registrerede, dog uden kisteplade.⁸⁹

7) 1764. Christiane Marie Juel (Juul) (1702-64), datter af Ove Henrik Juul-Rysenstein og Ida Anna Rantzau og enke efter Claus von Deden til Vorgård (Hellum Hrd., Ålborg Amt) (†1750). Afdødes oprindelige begravelsessted kendes ikke sikkert, og kisten kan derfor principielt være overført til Bøvling efter 1766, således at den ikke medregnedes d.å.⁹⁰ På den tilhørende kisteplade læstes 1941 og 1946 navnet: »Christiane Marie Juel«.

8) 1765. Niels Krag Juel (Juul) (1721-65). Søn af Ove Henrik Juul-Rysenstein og Ida Anna Rantzau. Antagelig identisk med én af

de seks kister, der omtales 1766. 1941 og 1946 nævnes kisten blandt de 12 registrerede. På den fragmentarisk bevarede kisteplade læstes navnet: »Niels Krag Juel«.

9) 1766. Wilhelmina (Vilhelmina) d. (de) Brønstorff (Brøndstorff) (1736-66), Christian Frederik Juul-Rysensteens første hustru. På kistepladen registreredes afdødes data,⁹¹ *18. aug. 1736 i København, datter af oberstløjtnant Christian d. (de) Brønstorff og Kirstine Norman Bilde, †25. aug. 1766 ved fødslen af en unavngiven søn, 'som her med hende hviler'. Kisten kunne da i givet fald være identisk med den 1941 og 1946 omtalte, rummende en kvinde med sit barn. Efter personalia mindededigt i to vers og otte rimede strofer.⁹²

10) 1769. Otto Henrich Juel (Juul-Rysensteen) (1706-69), friherre til Rysensteen og herre til Lundbeck (Lundbæk), Pandum, Rammegaard og Udstrup, søn af Ove Henrik Juul-Rysensteen og Ida Anna Rantzau. Afdøde bisattes i Bislev Kirke (Hornum Hrd., Ålborg Amt), men blev siden overført til Bøvling. På kistepladen registreredes hans data, *9. juli (6. juni) 1705, g.m. Sophia Dorothea Bilde (jf. nr. 12) i 34 år, †4. sept. 1769. Personalia berømmer afdødes dyder: »For Gud Retsindig - Mod Næsten Velsindet, Mod Alle Venlig og Ydmyg — Oprigtig From og Fredelig, Over Trængende ynksom - Mod Fattige Gavnild, Kortsagt Som Undte Alles Vel og Befordrede Manges Lykke, I Lidelse Taalmodig — I Døden Frimodig ...«; herefter rimet mindededigt i tre vers og 12 strofer.

11) 1771. Marie Elisabeth v. Ahrensdorff (1743-71), Christian Frederik Juul-Rysensteens anden hustru. På kistepladen registreredes hendes data, *19. dec. 1743 på Visborggård (som datter af oberst Frederik v. Ahrensdorff og Sophie Marie v. Schinkel), †2. april 1771 efter halvandet års ægteskab og efter at have født en velskabt søn (Ove Henrik Juul-Rysensteen). Efter personalia mindededigt:

»Hun her vel kun sover rolig
I sin Grav og Hvilested.
Sjælen i sin Himmelbolig
Nyder ævig Salighed.

Thi da hun som Rachel fødte
Blev det til en Smerte-Søn.
Saa hun tog Farvel og døde
Fuld af Tro om Naadeløn.

Far nu vel, Fru Friherinde.
Hende vi ei glemme vil.
Hun skal være os i Minde
Mens vi her skal være til.«

12) 1775. Sophia Dorothea Bilde (1695-1775), Otto Henrik Juul-Rysensteens hustru. Afdøde bisattes i Bislev Kirke (Hornum Hrd., Ålborg Amt), men blev siden overført til Bøvling. På kistepladen, der endnu 1948 omtales som bevaret, registreredes hendes data, *11. maj 1695, »nedstammede fra en Bilde og Deden«, g.m. ovennævnte 4. sept. 1735, †14. jan. 1775, »for hist i Aandernes Forsamling at indaande himliske Wellyster.« Gravskriften fortsætter i prosa og vers, bl.a.:

»Menneske!
Lær af hende Dydens Værd. Bliv vis,
Tæl de ilende Timer, stol ikke paa et Tilkommende
maaske.
Hvo har sagt, at Aarenes Mængde skal mødes dig før
Graven,
Eller du, som hun naae en Række af Aar.
Vær derfor med hende altid wandrefærdig,
Thi skønt en lang Sygdom var hende et Forbud
Om den sig nærmende Time, saa skulde Døden
uden denne dog ei have været hende wanskelig,
Der stedse havde wandret med Gud.«

13) 1782. Christian Frederik Juul-Rysensteen (1716-82), friherre til Rysensteen og herre til Lundbæk, Pandum, Rammegaard og Udstrup, oberst, søn af Ove Henrik Juul-Rysensteen og Ida Anna Rantzau. Afdøde bisattes i Bislev Kirke (Hornum Hrd., Ålborg Amt), men blev siden overført til Bøvling. Kistepladen manglede, men liget omtales endnu som velbevaret o. 1905.⁹³

14) 1788. Anna Sophie Juel (Juul) (1707-88), datter af Ove Henrik Juul-Rysensteen og Ida Anna Rantzau, g.m. Iver Holck til Holckenhavn, †19. marts 1788 i Ålborg, begravet 5. april s.å. i Vor Frue Kirke, Ålborg, senere overført til Bøvling. Kistepladen betegnedes som 'næsten ulæselig.

Fig. 53. Mindesten for familien Juul-Rysensteens fællesgrav (s. 854). Foto Hugo Johannsen 2007. - *Gedenkstein für das Gemeinschaftsgrab der Familie Juul-Rysenstein.*

15) 1789. Christine Dorothea Mohrsen (1750-89), Christian Frederik Juul-Rysensteens tredje hustru, †10. aug. 1789, bisat i Skelund Kirke (Hindsted Hrd., Ålborg Amt), senere overført til Bøvling.⁹⁴ På kistepladen anedes navnet delvist.⁹⁵

Kirkegårdsmonumenter. Familiegravsted for slægten Juel af Rysenstein (Juul-Rysenstein). I forbindelse med familiekapellets sløjfning (jf. ovf.) nedsattes de bevarede kister i hjørnet mellem våbenhusets østmur og skibets sydside, et område, der tidligere var friholdt for grave som forsamlingssted for de tilbagevendende kirketævnere.⁹⁶ 1944 opsattes her en bauta (fig. 53) af lys rødlig granit med indskrift i fordybede versaler, optrukket med sort: »Slægten Juul-Rysenstein«. 2004 flyttedes stenen

til en placering vest for våbenhuset. I samme forbindelse nyindrettedes familiegravstedet på initiativ af en efterkommer af slægten.⁹⁷ I anlægget (fig. 52) er rejst i alt 12 mindesten, én større og 11 mindre, alle udført i Stenhuggeriet Raadvad og forarbejdet i poleret Bremersandsten, den største dog med sokkel og profileret kronfrise henholdsvis af granit og sandsten; indskrifter i fordybede versaler. Af disse henviser den største til slægtens fire hovedmænd, lensbaronerne Christian Juel af Rysenstein, Ove Henrik Juel af Rysenstein, Otto Henrik Juel af Rysenstein og Christian Frederik Juel af Rysenstein samt deres familie. Under lilje indskriften: »Hvil i fred i Danmarks jord i Jesu Kristi navn.« De øvrige sten mindes følgende: Sophie Dorothea Juel af Rysenstein, f. Bille, Vilhelmine Juel af Rysenstein, f. Brøndorff, Marie Elisabeth Juel af Rysenstein, f. von Arensdorff, Christiane Dorothea Juel af Rysenstein, f. Mohrsen, Henriette Juel, Christine Juel, Niels Krag Juel, Henrik Ruse Juel, Ida Anna Juel af Rysenstein, f. Rantzau, Christine Marie Juel og Anne Sophie Juel.

Støbejernskors. I lapidarium ved kirkegårdens østre afgrænsning er opstillet to kors (fig. 54-55); et tredje findes ved kirkegårdens søndre gærde:

1) (Fig. 54), o. 1868, for Christine Nielsen, Sønder Sudermark, *3. okt. 1862, †28. jan. 1868. 64 cm højt, med trepasformede korsender, volutbøjler under de vandrette korsarme og foroven et mindre kors med reliefversaler: »H(er) hviler«, flankeret af engle.⁹⁸

2) (Fig. 55), o. 1869, for N. Kr. Kr., Sudermark, †4. jan. 1869, 46 år gammel. 64,5 cm højt. Enkelt kors med trepasformede korsender og volutbøjler som nr. 1.

3) O. 1882, for Jens Stausholm Johansen, *20. juni 1820, †16. sept. 1882. 71 cm højt, afbrækket forneden. Med trepasformede korsender samt reliefler af laurbærkrans på forsiden og håndtryk på bagsiden.

Fire gravmonumenter, udført i natursten af sten- og billedhuggerne Torvald og Ejgil Westergaard fra Lemvig (se også s. 424 f. og 877), findes hhv. i lapidarium på kirkegårdens nordre del og på annekskirkegården. Heraf skal følgende særligt fremhæves:

Fig. 54-55. Støbejernskors (s. 854). 54. Nr. 1, o. 1868, for Christine Nielsen. 55. Nr. 2, o. 1869, for N. Kr. Kr., Sudermark. Foto Hugo Johannsen 2007. - *Gusseiserne Kreuze. 54. Nr. 1, um 1868 für Christine Nielsen. 55. Nr. 2, um 1869, für N. Kr. Kr., Sudermark.*

1) O. 1958, for Ella Råbjerg Ottesen, *6. marts 1932, †12. marts 1958. Stenens øvre halvdel smykkes af et relief af Kristus mellem to apostle, alle vist i halvf figur og med glorie. På anneksskirkegården.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. *Synsprot.* 1986-2007.

Bøvling Lokalhistoriske Arkiv. A30, 1-30. Sager vedr. Bøvling Kirke.

Lemvig Museum. *Museumsprot.*

LAVib. Landsbykirkernes rgsk. 1632-53 (C-KRB-59). *Synsprot.* for Bøvling-Flynder pastorat 1862-1926, 1961-69. *Godsark.* Rysensteen. Forskellige sager 1720-

1828. Skøder og adkomster 1799-1806, udskrift af auktionsprot. 25. maj 1804 (G 4.2-5).

NM. *Håndskrifter.* F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker* VI, 1891, 139-43 (*Uldall 1891*). *Indberetninger.* J. B. Løffler 1879 (bygning, inventar og gravminder); Chr. Axel Jensen 1903 (gravkapel for slægten Juul-Rysensteen); Niels Ter mansen 1909 (altertavle, prædikestol, gravkapel); Poul Jensen 1919 (altertavle); Peter Kr. Andersen 1919 (korbuekrucifiks); Ernst J. Borup 1946 (gravkapel); E. B. Rosing Holm 1976 (altertavle, korbuekrucifiks, prædikestol); Thomas Bertelsen og Hugo Johannsen 2007 (bygning). Birgitte Bøggild Johannsen, Hugo Johannsen og Heidi Maria Møller Nielsen 2007 (inventar og gravminder).

Tegninger. *NM.* Knebel, lejehus og klokkebeslag (tryk) ved 'Thubalka' 1961/63; Situationsplan (tryk) ved Poul Hansen og Ib Lydholm 1987/2001; Gravsten ved J. B. Løffler; Opmålinger mv. af ornamenten og indskrifter samt farveprøver af inventar ved Poul Jensen; Farvekort til altertavle. - *Bøvling Lokalhistoriske Arkiv.* Plan, snit og facader (tryk) ved Søren Lemche og Petersen Gundstrup 1915; Div. planer af kirkegården.

Fig. 56. Udsnit af skibets sydmur mod våbenhuset med afbrudt sokkel og spor efter søjleportal (s. 822). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Ausschnitt von der Südmauer des Schiffes gegen das Waffenhaus, mit abgebrochenem Sockel und Spur nach Säulenportal.*

Litteratur. Jørgen Jørgensen Borup, »Bøvling Sognekirke og dens Præster siden Reformationen«, *HaÅrb* 1941, 5-53 (*Jørgensen Borup 1941*); Svend Brorson Nielsen og Jørgen Jørgensen, *Bøvling Kirke*, Bøvling 1989 (*Brorson Nielsen og Jørgensen*), Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Bøvling kirke, Ringkøbing amt*, NNU-rapport nr. 3, Nationalmuseet 2008 (*Hylleberg Eriksen 2008*).

Historisk indledning ved Mogens Kragsig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, *sagn* ved Lasse Bendtsen, *bygningsbeskrivelse* ved Hugo Johannsen, *inventar* og *gravminder* ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog *orgler* ved Ole Olesen og *støbejernskors* nr. 3 samt 'Wester-gaardsten' ved Hugo Johannsen. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen. Oversættelse

til tysk ved Miriam Gebauer. Redaktionen afsluttet 2008.

¹ *Repert* 1. rk., nr. 5484 (15. okt. 1414).

² *Kronens Skøder* II, 157. Om Henrik Rösensteen, jf. senest Bjørn Westerbeek Dahl, »'En sådan kapabel person'. Ingeniøren Hendrick Ruse (1624-79)«, *PersHistT* 2001, 145-87. Navneformen Rösensteen, angivet nedenfor, for Ruse følger *DaBiogrLeks*.

³ *DiplDan* 3. rk., 2, nr. 372 (25. juli 1347).

⁴ *Oldemoder* 112.

⁵ *Missiver fra Kongerne Chris tiern I's og Hans's Tid*, udg. William Christensen, 2, Kbh. 1914, nr. 12 (21. dec. 1460).

⁶ *KancBrevb* 15. sept. 1556.

⁷ *KancBrevb* 21. juli 1633 og 25. sept. 1635; *Kronens Skøder* I, 469.

⁸ *Kronens SkøderIII*, 343. Navneformen Juul-Rysensteen følger *DaBiogrLeks*. Jf. dog *DaAdÅrb* XCVI, 2000-02, 554 ff. for formen Juel af Rysensteen.

⁹ Lundbæk kom via Jeanne Marie Rösensteens andet ægteskab med Christian Juul i slægten Juul-Rysensteens eje.

¹⁰ LAVib. *Ribe bispeark*. Visitatsprotokol for Ringkøbing amt 1809-30 (C 4.846).

¹¹ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 43.

¹² E. Tang Kristensen, *Sagn fra Jylland*, nr. 202-203; E. Tang Kristensen, *Jyske Folkesagn*, nr. 322; Brorson Nielsen og Jørgen Jørgensen, *Bøvling Kirke*, 72.

¹³ Kopier af tegninger til præstegården, signeret S. J. Bruun, Struer i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv (A30, 2).

¹⁴ Diverse dokumenter, korrespondance og tegninger vedr. annekskirkegården og den gamle kirkegårds udvidelse beror i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv (A30, 1,3 og 7). Her findes også materiale vedr. stridigheder mellem sognefolket og Degnegårdens ejer omkring tilkørselsforholdene til kirkegården, som 1903 løstes ved indgåelse af en kontrakt om leje af trekantarealet. Jf. endvidere *Brorson Nielsen og Jørgensen* 80.

¹⁵ Således er det søndre diges vestre halvdel og vestsiden til og med den gamle indgang øjensynlig regulariseret ved tiden for annekskirkegårdens anlæggelse ca. 1950, jf. Bøvling Lokalhistoriske Arkiv (A30, 3).

¹⁶ LAVib. *Landsby kirkernes rgsk*. 1632-53 (C-KRB-59).

¹⁷ Bøvling Lokalhistoriske Arkiv (A30, 7).

¹⁸ *Synsprot*.

¹⁹ Således ses hovedindgangen på ældre fotografi før 1915, jf. *Brorson Nielsen og Jørgensen* 89.

²⁰ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 79.

²¹ Det nedre skifte er påvist ved en prøvegravning på korets og skibets nordside 2007, men stod endnu 1891 synlig for korets vedkommende, jf. *Uldall 1891* 139.

²² Jf. *Uldall 1891* 139.

²³ Efter omsætningen og søjleportalens eliminering er kvaderfacaden behandlet med et tyndt pudslag.

²⁴ Det ene af kapitælerne (D9621), som nu er udstillet

på Nationalmuseet, har bladornamenter på tre af skjoldene, men kun perlesnor omkring det midterste og mest detaljerede. Det andet (D9620), som midlertidigt er bortkommet, har bladornament og perlesnor på de tilgrænsende skjolde. Også hjørnerillerne udmærkes af perlestave, mens disse på det første kapitæl er erstattet af skarpkantede, fremtrædende midtribber. D9621 måler 24 cm i højden og 36 cm i tværmål foroven, mens halsringen mod søjlen andrager 25 cm i tværmål. For D9620 er de tilsvarende mål: 30,35 og 27,5 cm.

²⁵ Jf. *DK Ribe* 244, 265 og 268; *DK Tisted* 614; Storck, *Graniitkirker* 60; M. Mackeprang, *Jydske Graniitportaler*, Kbh. 1948, 76 ff.

²⁶ Søjleportalen i Hee har ligeledes kapitæler, som er nærtbeslægtede med de ovennævnte værkstedsgrupper, jf. *Mackeprang* (note 25), 35 f., 64.

²⁷ Korsede kors som eneste udsmykning af gavltrekanter kendes bl.a. fra tårnet ved Møborg Kirke (Skodborg Hrd.), våbenhuset ved Husby Kirke og tårnet i Sønder Nisum Kirke (begge Ulfborg Hrd.).

Fig. 57. Udsnit af korets nordside med blændet dør til $\dagger$ herskabspulpitur (s. 828). Foto Hugo Johannsen 2007. — Ausschnitt von der Nordseite des Chores mit verblendeter Tür zur $\dagger$ Herrschafts empore.

²⁸ 1766 fremhæves kirken som værende ‘temmelig høj, så at den kan ses langt ude i havet, og ofte er et mærke for dem som fiske på havet’, jf. *LAVib. Ribe bispeark. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69* (C 4.774).

²⁹ Jf. Thomas Bertelsen, *Danmarks senmiddelalderlige kirke-tårne. Studier i dansk byningskultur 1400-1550* I, Århus Universitet 2007, 147 f. (ph.d.-afhandling).

³⁰ *DK Sjydl* 2724 f.

³¹ Det kan ikke udelukkes, at gavlenes sadeltage på dette tidspunkt ikke mødtes omkring et egentligt spir, som heller ikke nævnes i de kendte eftermiddelalderlige regnskaber. Hvis tårnets afdækning udgjordes af fire gavle med kronende brandstænger og den 1637 nævnte store fløjstang i midten, lader dette sig måske bedre forene med beskrivelsen i 1766. I så fald lader forholdene sig sammenligne med afdækningen af det store tårn ved Ribe Domkirke og tårnet i Sønder Borris Kirke (Bølling Hrd.), af hvilke det førstnævnte antagelig repræsenterede en sekundær ændring, jf. *DK Ribe* 281.

³² 1639 indsatte mureren og en svend 200 mursten på østsiden og enden af våbenhuset, og året efter forringede man på ny med to murere om at opmure våbenhusets vestside fra grunden, da en del var nedfaldet og resten måtte nedtages. Jf. note 16.

³³ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 39.

³⁴ *LAVib. Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4.190). Der skal endnu været arbejdet på kirken 1794, jf. *Brorson Nielsen og Jørgensen* 36.

³⁵ En indirekte bekræftelse herpå er oplysningen om, at en håndlanger ved tårnets reparation, Jens Jeppesen Faberg, pinselørdag 1794 blev dræbt af et stykke mur, som faldt ned fra tårnet, jf. *Brorson Nielsen og Jørgensen* 74.

³⁶ N. J. Israelsen, *Nicolaus Hinrich Rieman. Bygmester i Jylland*, Kbh. 1965. Om de Lichtenberg og hans byggeaktivitet, se senest Annette Hoff, *Gehrdt de Lichtenberg. Storkøbmand, godsejer, pengeudlåner og fabrikant*, udg. Horsens Museum og Dansk Center for Herregårdsforskning, Gl. Estrup, 2007, 252 ff.

³⁷ Arbejdsbeskrivelse, diverse tegninger og kontrakter med håndværkerne samt tilbud på det nye varme anlæg findes i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv (A30, 4).

³⁸ *Uldall 1891* 140. En mulig forklaring på vinduet kunne være indretningen af en lukket stol eller andet på dette sted.

³⁹ *Hylleberg Eriksen* 2008. De i alt 40 daterede boreprøver er udtaget i spær og spærstivere med bevaret splintved, eller som ifølge iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Over både det romanske kor og skib er udtaget elleve prøver. Dateringen af skibets tagværk bygger på ni prøver, hvis yngste årring er dannet 1418, mens dateringen af korets bygger på otte prøver, hvis yngste årring dannedes 1443. I korforlængelsens tagværk er udtaget otte prøver hvis yngste årring er dannet i 1482, mens

Fig. 58. Mesterstempel for Hans Guldsmid, Lemvig (s. 835). Detalje af alterkalk, 1639. Foto Arnold Mikkelsen 2007. — *Meisterstempel von Hans Guldsmid, Lemvig, Detail von Altarkelch, 1639.*

der fra vestforlængelsen er udtage ti prøver, hvis yngste årring er dannet 1510.

⁴⁰ *Synsprot.* If. interiørfotografi fra tiden mellem nedtagningen af herskabspulpiturets overdel og altertavlens restaurering, blev den farvede altervæg nyopmalet med en buet ramme, som visuelt 'gentog' korbuen med dens kragbånd.

⁴¹ Forhandlingsprot. for Bøvling Kirke 1915-35, jf. kopi i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv (A30, 29) efter original i LAVib.

⁴² *Brorson Nielsen og Jørgensen* 54. Tæppet udførtes af Bjarne Sachse, Tulstrup, venligst meddelt af kirkeværge Poul Fjordvald (jf. note 43).

⁴³ Brev af 6. dec. 2007 fra kirkeværge Poul Fjordvald, Bøvlingbjerg.

⁴⁴ Indb. ved Poul Jensen 1919.

⁴⁵ LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4.774).

⁴⁶ Jensen, *Snedkere* 91. Merete Bergild og Jens Jensen, »Horsens-billedhuggeren Arent Frederichsen Slache 1642-1709«, *Horsens Museums Årsskrift* 1987-88,

49 note 9. Søren Pedersen udførte forskellige inventargenstande og gravminder til nordjyske kirker, heriblandt et epitafium (o. 1679) i Gudum Kirke, Skodborg Hrd. samt en prædikestol (1688) og degnestol i Hundborg Kirke (Hundborg Hrd., Tisted Amt), foruden en skriftestol (1688) og degnestol (1693) i Janderup Kirke (Hundborg Hrd., Tisted Amt), jf. *DK Tisted* 440-41, 457-59. En ældre overlevering vil dog vide, at altertavlen oprindelig var udarbejdet til en større kirke (en domkirke i Norge eller Vestervig Kirke), men under transporten forulykkede skibet ved den jyske vestkyst, og tavlen blev som strandingsgods

af Christian Juul hidført til Bøvling, jf. *Brorson Nielsen og Jørgensen* 74-77.

⁴⁷ Christie, *Ikongrafi* II, 102, fig. 209.

⁴⁸ Christie, *Ikongrafi* II, 155, fig. 315.

⁴⁹ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1807-10 (C 4.708).

⁵⁰ Mærke fra firmaet Danish Artweaving, Tulstrup. For oplysninger om messehagler, jf. brev af 6. dec. 2007 fra Poul Fjordvald, Bøvlingbjerg.

⁵¹ LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Amts Nordre Provsti. Synsprot. 1846-54 (C 40-3).

⁵² Jf. Forhandlingsprotokol for Bøvling Kirke 1915-35, Kopi i *Bøvling Lokalhistoriske Arkiv*; *Brorson Nielsen og Jørgensen* 48.

⁵³ Initialerne kunne muligvis hentyde til kirkeværgen, hvis navn dog ikke er oplyst.

⁵⁴ NM. *KorrArk.* Overslag ved Niels Termansen 1909.

⁵⁵ M. Sørensen, *Horsens Orgelbyggeri. Katalog*. Horsens 1923. Orglet står opført som opus nr. 2 (orgelbyggeriet grundlagdes 1909).

⁵⁶ Den oprindelige orgelfacade ses på en opmåling 1915 (jf. fig. 9d), udført af Søren Lemche. Kopi i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv.

⁵⁷ Projektet vedr. orglets flytning og omdannelse blev sagsbehandlet 1940 og blev antagelig effektueret et af de følgende år. Et udateret fotografi (fig. 42) dokumenterer at planerne blev fulgt, dog med ændrede pibeproportioner i forhold til V. Norns tegninger, jf. kopier i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv.

⁵⁸ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 55 f.

⁵⁹ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 56.

⁶⁰ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 56, her dog med årstallet 1940.

⁶¹ Dateringen af busten fremgår ikke af de skriftlige kilder. Rösensteen opholdt sig hyppigt i Amsterdam i kortere eller længere perioder, bl.a. i andet halvår af 1664 og før marts 1670. Ved sidstnævnte lejlighed besøgte han i Haags Grote Kerk Bartholomeus Eggers' hovedværk, det 1667 fuldførte gravmæle over admiral Jacob Wassenaer Obdam, jf. Frits Scholten, *Sumptuous Memories. Studies in Seventeenth-Century Dutch Tomb Sculpture*, Zwolle 2003, 144-77. Dette skete åbenbart på direkte opfordring fra feltherren Hans Schack, der på dette tidspunkt selv stod i færd med at lade udføre et epitafium til sig i Trinitatis Kirke, København, jf. V. Thorlacius-Ussing, »Arbejder af Fr. Dieussart, Fr. Duquesnoy og Barth. Eggers«, *Kunstmuseets Aarskrift* 8-10, 1921-23 (1924), 318. Schack selv valgte imidlertid i sidste instans at bestille sit monument hos Artus Quellinus den yngre i Antwerpen, jf. *DK KbhBy* 2, 330. *Westerbeek Dahl* 2001 (note 2) 176 foreslår dog, at Bøvlingmonumentet bestiltes på det førstnævnte tidspunkt. Samtidig hæfter han sig ved den omstændighed, at den portrætterede er gengivet uden ordenstegn eller andre markeringer af sine rangmæssige distinktioner (adlet 1664, friherre 1671

og ridder af Dannebrog s.å.), jf. mundtlig meddelelse 28. nov. 2007. Dette kunne tale for en datering o. 1664 eller i hvert fald før 1671. Ud over en portrætmedalje fra 1660 savnes i øvrigt ordenstegn på de kendte portrætter af Rysensteen, to malerier af Karel van Mander, hvorefter Albert Haelwegh udførte stik, jf. Jørgen Sthyr, *Kobberstikkeren Albert Haelwegh*, Kbh. 1965, nr. 245-46, ligeledes med dateringen 1664-71.

⁶² For tilskrivningen, jf. *Thorlacius-Ussing 1924* (note 61) 315-21.

⁶³ Chr. Christensen, »Tilstanden i Hardsyssel paa Christian VI's Tid«, *HaÅrb* 13, 1919, 111; LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4.774).

⁶⁴ Jf. epitafiet over Jonas Charisius, 1620-25, Roskilde Domkirke (*DK KbhAmt* 1990) eller for Johann Samuel Heisterman von Zielberg, o. 1670, Slesvig Domkirke; endvidere epitafier, udført af eller tilskrevet den flamske barokmester, Thomas Quellinus, jf. epitafier for Thomas Fredenhagen, 1695-97, Lübeck, Mariekirken; Moritz Hartmann, o. 1696, Heiligenhafen; Henrik Bornemann, o. 1700, København Vor Frue Kirke (*DK KbhBy* 1, 78); Anton Winckler, o. 1708-09, Lübeck, Mariekirken.

⁶⁵ Jf. således placeringen af Francois Dieussarts buste af Christian IV (1644) og Frederik III (1663), opsat hhv. over kaminen i Vinterstuen på Rosenborg og over Sjællandsporten, Kastellet. Jf. desuden kaminbusten af Philip Ditlev Trampe, udført i stuk o. 1726 på herregården Fjellebro. Også her er den portrætterede vist i antikiserende dragt.

⁶⁶ Jf. *PersHistT* 7, 1, 1916, 67. Hustruens dødssted fremgår dog ikke.

⁶⁷ J. H. F. von Jahn, »Henrik Ruse, Baron af Rysensteen«, *Militairt Repertorium*, 2, 5, 1847 (1848), 457, anfører i en note, at Ruses dødsdag (4. marts 1679) var nævnt på epitafiet, som ejedes af baron Juel-Rysensteen (vel lensbaron Niels Juul-Rysensteen til Lundbæk (1804-89)). Tilsyneladende refererer dette dog ikke til monumentet, der som anført ndf. på daværende tidspunkt fandtes på Julianelyst, men måske til en afskrift af gravskrift eller anden *†*påskrift, placeret ved Bøvlingmonumentet eller måske snarere ved Rysensteens hollandske gravminde.

⁶⁸ *Thorlacius-Ussing 1924* (note 61) 316.

⁶⁹ Busten erhvervedes fra Vilhelmsborg, der d.å. solgtes af Holger Emerentz baron Gyldenkrone (1907-16 Gyldenkrone-Rysensteen), indtil 1916 g.m. Vibeke Juul-Rysensteen til Lundbæk, datter af Juul-Rysensteens lægts sidste mandlige ætling, Chr. F. Juul-Rysensteen.

⁷⁰ LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4.774). Indskriften er dog gengivet i en meget afvigende form i forhold til forlægget (»Maria Domini amore plena, mulier benedicta, pro nobis ora! Anno Dni M.CCC.LXXXxi in mens: Martio«),

Fig. 59. Kirkeskib, 1992 (s. 844). Foto Arnold Mikkelsen 2007. - *Votivschiff*, 1992.

⁷¹ NM. *Korr.ark*.

⁷² Löffler, *Gravsten* 13, tavle VII, fig. 38; Hinrichsen, *Grabsteine* III, 317 (kat. nr. 1579).

⁷³ Nielsen 1894 294.

⁷⁴ *Jørgensen Borup 1941* 26 identificerer afdøde med Jens Poulsen, nævnt i Markbogen 1688.

⁷⁵ *Jørgensen Borup 1941* 25.

⁷⁶ *Jørgensen Borup 1941* 31.

⁷⁷ *Jørgensen Borup 1941* 27.

⁷⁸ Christian Juul afgik ved døden 15. april 1691 i Dublin, jf. ndf.

⁷⁹ Christensen 1919 (note 63) 111.

⁸⁰ LAVib. *Godsark*. Rysensteen. Forskellige sager 1720-1828. Skøder og adkomster 1799-1806, udskrift af auktionsprot. 25. maj 1804 (G 4.2-5).

⁸¹ Indb. ved N. Termansen 1909.

⁸² Chr. Axel Jensen noterede 1903, at der hverken sås smykker eller særligt fine ligklæder; en kvinde havde dog et blåt silkebånd om håndleddet; 1909 iagttog Termansen kårder i hhv. en mands- og en kvindekiste. Iflg. indb. ved Ernst J. Borup 1946 havde denne som barn et par gange besøgt kapellet og bl.a. iagttaget en åben kiste, tilsyneladende med en kvinde og et barn (antagelig nr. 9).

⁸³ Jf. indb. ved Ernst J. Borup 1946; *Synsprot*.

⁸⁴ Ifølge brev 12. jan. 1948 i Bøvling Lokalhistoriske Arkiv til menighedsrådet var to af pladerne endnu bevaret på Amtskontoret (i Holstebro?), hvorfra den ene forinden sendtes til Bøvling Kirke, mens en anden, hidrørende fra Sophie Juuls, dvs. Sophie Charlotte Bildes, kiste (nr. 11), endnu fandtes det førstnævnte sted. Pladernes senere placering kendes ikke i dag.

⁸⁵ Indb. ved Ernst J. Borup.

⁸⁶ Th. Thaulow, *Lillie-Juulernes Slægtetog*, Kbh. 1925, 411. Om familien, jf. også *DaAdÅrb* (note 8), 554 ff.

⁸⁷ Afdødes forældre indgik ægteskab 1703, og det

vistnok yngste barn i deres børneflokk, Christian Frederik Juul-Rysensteen blev født 1716, jf. nr. 13.

⁸⁸ *Thaulow 1925* (note 86) 418 anfører, at han var død før 20. april 1735, da hustruen, Ida Rantzau omtales som enke. Jf. også *DaAdArb* (note 8), 606 note 2.

⁸⁹ *Jørgensen Borup 1941* 15. Kisten omtales dog ikke i Ernst J. Borups redegørelse 1946.

⁹⁰ Ernst J. Borup medregner dog denne kiste blandt de seks, nævnt 1766, men udelader, som nævnt, kisten for Henrik Rüse Juul-Rysensteen (nr. 5).

⁹¹ Navnet er dog anført hhv. Wilhelmina d. Brønstorff (1941) og Vilhelmina de Brønstorff (1946).

⁹² *Jørgensen Borup 1941* 21.

⁹³ *Jørgensen Borup 1941* 23. Liget identificeredes her med det mumificerede lig med hugsår i hagen, jf. dog også her nr. 1.

⁹⁴ *Jørgensen Borup 1941* 16.

⁹⁵ Jf. indb. ved Ernst J. Borup 1946; *Jørgensen Borup 1941* 16, hævder dog, at kistepladen manglede.

⁹⁶ *Brorson Nielsen og Jørgensen* 62. Ifølge indb. ved Ernst J. Borup 1946 fandtes området 1940 delvist opfyldt af ældre knoglerester, 'nedkastet i bunker og uorden', antagelig reminiscenser fra ældre tømninger af begravelser under kirkegulvet.

⁹⁷ Oplysninger om gravstedets nyindretning er venligst meddelt redaktionen af lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysensteen.

⁹⁸ Jf. Faye, *Støbejernskors* 95, nr. 173; her er dog ikke nævnt eksemplerne i Bøvling.

DIE KIRCHE VON BÖVLING

Geschichte. Sowohl im Mittelalter als auch in der Zeit bis 1671 hatte die Kirche, die erstmals um 1350 erwähnt wird, einen Sonderstatus, indem sie zu Schloss Bøvling gehörte, das vor der Reformation das Verwaltungszentrum für den nördlichen Teil des Stiftes Ribe und seither Sitz für die Verwaltung des Lehens Bøvling war. Nach 1671 gehörte die Kirche unter die von Henrik Ruse (Rüsensteen) begründete Baronie Rysensteen und deren wechselnde Besitzer. Doch diese Zugehörigkeiten wurden im 19. Jahrhundert allmählich abgebaut. 1809 kam das Ernennungsrecht der Krone zu, und 1832 waren sämtliche Kirchendiener verkauft. 1935 wurde die Kirche zur selbstständigen Stiftung.

Gebäude. Die Kirche, die zwischen dem Gutshof Rysensteen (Abb. 1) und Bøvlingbjerg einsam in der flachen, vom Wind zerzausten Landschaft liegt, besteht aus romanischem Chor und Schiff, die aus Granitquadern auf Schrägkantensockeln erbaut wurden.

Das Kerngebäude ist von späteren Änderungen geprägt, wobei aber die ursprünglichen Fenster nach Norden (Abb. 14), eine zugemauerte Frauentür auf der gleichen Seite (Abb. 12) und der aus Quadern gefertigte Chorbogen mit Sockeln

und Kämpfer (Abb. 13, 15) bewahrt sind. Zwei *Kapitelle (Abb. 10-11), die auf dem Kirchhof gefunden und 1918 dem Nationalmuseum geschenkt wurden, könnten von der schon im Mittelalter veränderten Südtür stammen. Sie sind den Kapitellen an den Domkirchen in Ribe und Viborg nahe verwandt und zeugen damit von einer für die Gegend ungewöhnlichen Auszeichnung der Kirche durch das Verwaltungszentrum des Bischofs von Ribe.

Im Spätmittelalter durchlief die Kirche bedeutende Änderungen, welche ihr eine bemerkenswerte langgestreckte Erscheinung gegeben haben. So wurden sowohl der Chor als auch das Schiff verlängert und die Granitquader der abgetragenen Giebel in den Mauern der neuen Abschnitte wieder verwendet. Diese Verlängerungen sind dendrochronologisch zwischen 1483-95 (Chor) und 1510-25 (Schiff) datiert. Nach der Verlängerung des Schiffes wurde im Westen ein hoher Turm mit gewölbtem Turmraum hinzugefügt (Abb. 17). Den Turm krönte eine Spitze des sogenannten Törninglehnschen Typs mit vier kleinen Giebeln um die Spitze herum (zu diesem Typ, siehe auch S. 157). Diese war 1766 noch bewahrt, jedoch

Fig. 60. Kirkens indre, set mod øst. Foto før 1940. - *Kircheninneres gegen Osten.*

möglicherweise in gekürzter Form. Schließlich wurde vor der Südtür ein Waffenhaus (Abb. 19) hinzugefügt mit einer in Westjütland weit verbreiteten Giebelblendung mit Rundbogen.

In der nachmittelalterlichen Zeit wurde die Mehrzahl der Kirchenfenster verändert, während die ursprünglichen Fenster von Chor und Schiff erst 1940 wieder geöffnet wurden. An der Nordseite des Chores wurde um 1625 eine jetzt verblendete Tür für eine $\dagger$ Herrschaftsempore eingesetzt, während eine Pfarrertür gegen Süden erst 1876 hinzukam. Die jetzige Zwiebelkuppelspitze des Turmes scheint bei einer umfassenden Reparatur in der ersten Hälfte der 1790er Jahre angebracht worden zu sein. Sie entspricht einer Form, die von den jütländischen Kirchenbesitzern schon seit der ersten Hälfte des Jahrhunderts mit Vorliebe verwandt wurde.

Die meisten mittelalterlichen, eichenen Dachstühle der Kirche sind bewahrt (Abb. 20-21) sowohl über Chor und Schiff als auch über den Verlängerungen dieser Abschnitte, während Turm und Waffenhaus neuere Kieferndachstühle besitzen.

Die Rechnungsbücher, von denen die ältesten bewahrten von 1632-55 stammen, zeugen

von dem laufenden Wartungsbedarf, verstärkt durch das raue Klima. Bei der letzten größeren Instandsetzung von 1940 (Architekt: Viggo Norn) wurde die nachmittelalterliche Grabkapelle im Turmraum abgetragen, die man jetzt als Rahmen um die Orgel verwendete. Gleichzeitig wurde ein Treppenhaus erbaut, welches Zugang zum oberen Stockwerk des Turmes ermöglicht. Die Kirche ist weiß gekalkt, hat gereinigte Granitquader, und alle Abschnitte haben bleigedachte Dächer.

Das *Inventar* beinhaltet drei mittelalterliche Gegenstände aus der Zeit, wo die bischöfliche Verwaltung auf Schloss Bøvling saß, nämlich die romanische Granittaufe (Abb. 34), das spätmittelalterliche Chorbogenkruzifix (Abb. 33) und die Glocke von 1491 (Abb. 45-46).

Abgesehen von der Taufschale, einer süd-deutschen Arbeit von um 1575, kamen eine Reihe wichtiger Neuanschaffungen in den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts hinzu: Altarleuchter (Abb. 31) 1616, ein Geschenk von Knud Gregersen, Fronvogn auf Schloss Bøvling, Kanzel (Abb. 37) und eine $\dagger$ Herrschaftsempore in der nordwestlichen Ecke des Chores, wovon noch zwei Tafelungen bewahrt sind (Abb. 39-40),

vermutlich Arbeiten von Schreiner Kristen Spend aus Lemvig.

Die Übernahme von Schloss Bøvling, jetzt Rysensteen, durch Henrik Rysensteen und seine Familie wurde 1684 mit der Anschaffung eines neuen Altarbildes in reifem „Knorpelbarock“ (Abb. 24) markiert, welches Søren Pedersen aus Horsens zugeschrieben wird. Möglicherweise gleichzeitig damit stellte man im Chor ein eigentümliches Denkmal für Henrik Rysensteen auf, eine vornehme *Porträtbüste aus Marmor, welche dem holländischen Bildhauer Bartholomeus Eggers zugeschrieben wird (Abb. 43).

Die Einrichtung des Kirchenraumes ist in hohem Grade durch die Zeit der ersten Hälfte des 19. bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts geprägt. In dieser Periode wurden eine ganze Reihe, hauptsächlich kleinere Inventargegenstände angeschafft. Gleichzeitig änderte das Aussehen des Raumes sich wesentlich nach einer Reihe größerer Instandsetzungen, am wichtigsten die Hauptrestaurierung 1940, als der Chor von einer Reihe alterer Gegenstände zum Teil geleert wurde und die Taufe ihre jetzige, zentrale Platzierung in der Mitte vor dem Chorbogen erhielt. Außerdem kamen weitere Neuanschaffungen hinzu (u.a. Altartischtäfelungen, Altarschranke und Gestühle (siehe Abb. 24, 22), alles nach Zeichnungen von Viggo Norn). Am Westende der Kirche wurde 1965 eine neue Orgel als Erstattung für ein älteres Instrument von 1909 aufgestellt, das ursprünglich auf einer ↑Empore gegenüber dem Turmbogen platziert, 1940 aber auf dem Boden in der früheren ↑Grabkapelle angebracht war, hier mit einer veränderten Vorderfront (Abb. 42). Farblich ist die Kirche durch eine Instandsetzung durch E. B. Rosing Holm geprägt, die 1979 abgeschlossen wurde. Die letzte Inventaranschaffung stellt eine Glocke dar, die 2004 von der holländischen Firma Eijssbouts in Asten gegossen wurde.

Grabmäler. Neben einer Reihe älterer Grabmale, die nunmehr verschwunden sind (u.a. ein Epitaph für den damaligen Gemeindepfarrer der Kirche Christoph Andersen Ustrup von 1608), verfügt die Kirche heute über vier *Grabsteine*, einen

romanischen Stein mit einem Doppelkreuz (Abb. 47) sowie drei Steine jeweils von 1698 (vermutlich für Jens Poulsen und Maren Jensdatter), von um 1787 (für Gemeindepfarrer Janus Nicolai Schouboe und Karen Olesdatter) und von um 1821 (für Jørgen Donnerup) (Abb. 48-50).

Bis 1940 war der Turmraum als *Grabkapelle* für die Mitglieder der Familie Juul-Rysensteen eingerichtet. In diesem Jahr wurde er geleert und sämtliche Särge wurden auf dem Friedhof östlich des Waffenhauses eingesetzt, während die ↑Grabplatten vorübergehend auf den Dachboden der Kirche gelegt wurden. Ihre derzeitige Platzierung ist jedoch unbekannt. Nach den Abschriften von J. Jørgens Borup und Ernst J. Borup zu urteilen, die durch andere schriftliche Quellen ergänzt sind, waren hier vermutlich begraben: Christian Juul-Rysensteen (1651-1691), Henriette und Christiane Juul-Rysensteen, Töchter von Ove Henrik Juul-Rysensteen und Ida Anna Rantzau, Todesjahr unbekannt, Ove Henrik Juul-Rysensteen (1685-vor 1735), Ida Anna Rantzau (1681-1736), Henrik Rüse Juul-Rysensteen (1747-1749), Sohn von Ove Henrik Juul-Rysensteen und Ida Anna Rantzau, Niels Krag Juul-Rysensteen (1721.-1765), Sohn derselben, Christiane Marie Juul-Rysensteen (1702-1765), Tochter derselben, Wilhelmina (Vilhelmina) d. (de) Brønstorff (1736-1766), Christian Frederik Juul-Rysensteens erste Gattin, Otto Henrik Juul-Rysensteen (1706-1769), Marie Elisabeth v. Ahrensdorff (1743-1771), Christian Frederik Juul-Rysensteens zweite Gattin, Sophia Dorothea Bilde (1695-1775), Otto Henrik Juul-Rysensteens Gattin, Christian Frederik Juul-Rysensteen (1716-1782), Anna Sophie Juul-Rysensteen (1707-1788), Tochter von Ove Henrik Juul-Rysensteen und Ida Anna Rantzau, g.m. Iver Holck zu Holckenhavn und Christine Dorothea Mohrsen (1750-1789), Christian Frederik Juul-Rysensteens dritte Gattin.

Die Familiengrabstätte (Abb. 52) wird seit 2004 durch insgesamt 12 Steine aus Bremer Sandstein markiert.